

Міністерство освіти і науки України
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»

Рада молодих учених Університету Ушинського

Історико-філологічний факультет

Кафедра всесвітньої історії та методики її навчання

«ІСТОРИЧНА НАУКА В УМОВАХ ВІЙНИ ОЧИМА ЗДОБУВАЧІВ
ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА МОЛОДИХ УЧЕНИХ»

25 квітня 2025 року

Збірник матеріалів

Всеукраїнської наукової конференції
здобувачів вищої освіти і молодих учених

Одеса

УДК 930.2 + 930.85 + 94
I-90

DOI: <https://doi.org/10.24195/978-617-7790-55-5-2025>

*Рекомендовано вченою радою Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
(протокол №17 від 26 червня 2025 р.)*

Рецензенти:

Гончарук Т. Г. – доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України та спеціальних історичних дисциплін Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Атаманюк З. М. – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Історична наука в умовах війни очима здобувачів вищої освіти та молодих І-90 учених : збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених. Одеса : видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2025. 117 с.

ISBN 978-617-7790-55-5

До збірника увійшли матеріали всеукраїнської наукової конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених, присвяченої дослідженню наступних концептуальних питань сучасної історичної науки: методологія та історіографія історичних досліджень, головні аспекти розвитку суспільств Стародавнього світу та Середніх віків, проблеми Нової та Новітньої історії, концепт історичної пам'яті в умовах війни, історія міжнародних відносин, історія військової справи.

Матеріали, подані у збірнику будуть корисними для науковців, освітян та всіх хто прагне вдосконалити освітній процес та сприяти розвитку сучасної історичної науки.

УДК 930.2 + 930.85 + 94

**«Історична наука в умовах війни очима здобувачів вищої освіти
та молодих учених»**

25 квітня 2025 року

ОРГКОМІТЕТ КОНФЕРЕНЦІЇ

Голова:

Красножон Андрій Васильович – ректор Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», доктор історичних наук, професор.

Заступники голови:

Копусь Ольга Антонівна – перший проректор з навчальної та науково-педагогічної роботи Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», доктор педагогічних наук, професор.

Музиченко Ганна В'ячеславівна – проректор з наукової роботи Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», доктор політичних наук, професор.

Ковальський Станіслав Валентинович – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри всесвітньої історії та методики її навчання Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Члени оргкомітету:

Окорокова Віра Вікторівна – доктор філософських наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії та методики її навчання Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Добролюбська Юлія Андріївна – доктор філософських наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії та методики її навчання Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Яновська Лариса Григорівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та методики її навчання Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Зміст

Методологія та історіографія історичних досліджень

Вербицький М.О. The origins of the cultural crisis of the 20th century and its civilizational dimension	6
Ковальський С. В. Концепція фронтиру Ф. Дж. Тернера в контексті цивілізаційної теорії	10
Окорокова В. В. Fundamentals of the phenomenological approach in the methodology of historiography	14

Головні аспекти розвитку суспільств

Стародавнього світу та Середніх віків

Добролюбська Ю. А. Шерефеддін Сабункуоглу та розвиток хірургії османської доби	19
Жимолостнова В. В. Передача і адаптація візантійських культурно-освітянських традицій у халіфатах Близького Сходу	24
Курик Н.С. Медицина цивілізації Майя: віра, лікарські рослини та магічні практики	30

Проблеми Нової та Новітньої історії

Бессонов Р. О. Археологічна діяльність Т. Е. Лоуренса на Близькому Сході	35
Варкан Н. С. Значення діяльності Індіри Ганді у розвитку економіки Індії	44
Половенко Н. А. Історія освіти пуритан США в епоху Нового часу	49

Рибак О. В. Евакуація британських та французьких військ з Дюнкерка (1940 р.)	53
--	----

Концепт історичної пам'яті в умовах війни

Маціборко Є. О. Трансформація історичної пам'яті Греції під час боротьби за незалежність	58
Окорокова В. В. Memory as a social phenomenon in the history of Paul Ricoeur	64

Історія міжнародних відносин

Малога О. А. Зовнішньополітична стратегія Данії в епоху наполеонівських війн (1799-1814)	69
Руденко А. О. Причини Індонезійсько-Пакистанського конфлікту	75
Набока О. В., Черкащенко О. О. Політика США у корейській державі Чосон під час японсько-китайської війни 1894 – 1895 рр.	78
Яворська Т. В. The Expression of Confucian Ideology in China's Foreign Policy	83

Історія військової справи

Атмажов О. Ю. Армія держави Чосон	88
Сотніченко О.В. Розвиток артилерії в армії Наполеона (1799-1815)	97
Ткаченко В. В. Використання бойових слонів у військовій тактиці на території Стародавнього Сходу	101
Янак Д. Важкі танки Вермахту	105
Інформація про авторів	112

Вербицький М. О.

The origins of the cultural crisis of the 20th century and its civilizational dimension

In the 20th century, culture showed itself as an integrating principle of social development, which covers not only the spiritual sphere, but also the sphere of production, all the qualities of technogenic civilization. At that time, civilization processes were maximally dynamic and had a decisive significance for culture. Between the traditional humanistic culture and the new scientific culture, a derivative of the scientific and technological progress of the 20th century, a catastrophic gap is growing every year. This conflict is most acutely expressed in the cultural identification of an individual, the conflict between man and machine. The form of interaction that has developed between them is naturally associated with the widespread use of scientific and technological achievements that have helped man to feel his dominance over nature, but at the same time deprived him of the opportunity to experience the joy of harmonious coexistence with it.

Crises that arose at the turn of the 19th and 20th centuries have covered all spheres of life over time, acquiring newer forms of manifestation. At the beginning of this century, it can be stated that humanity has not yet eliminated the main causes of their

Методологія та
історіографія
історичних
досліджень

occurrence, and the probability of such a crisis existing for more than one decade remains. The very society that is experiencing a pathological socio-cultural crisis is characterized as a crisis society, and its main feature is a unique combination of parameters of social and cultural development that affect the cultural, social, political, economic and production spheres [3, p. 20].

The fatal role of technology in human life is connected with the fact that in the process of scientific and technological revolution, the tool created by the hands of homo faber (a creature that makes tools) rebels against the creator. The Promethean spirit of man is not able to cope with the unprecedented energy of technology. Machine production has cosmological significance. The kingdom of technology is a special form of being that arose quite recently and forced us to reconsider the place and prospects of human existence in the world. The machine as an integral part of culture, in the 20th century develops gigantic territories and takes possession of masses of people, unlike previous eras, where cultures covered a small space and a small number of people, built on the principle of selection of qualities. This new form of organization of mass life destroys the beauty of the old culture, the old way of life and, having deprived the cultural process of originality and individuality, forms a faceless pseudo-culture. The situation of violation of cultural integrity and rupture of the organic connection of man with the natural foundations of life, starting from the 20th century, is interpreted by culturologists as a situation of alienation.

J. Habermas argues that the rapid processes of economic growth of late capitalist societies confronted the system of world society with problems that cannot be considered as crisis phenomena specific to the system, even if the possibilities of processing crisis experience are limited by the specificity of the system. In this regard, I draw attention to the disruption of ecological balance, the destruction of the personality system (alienation) and the explosive burden of international relations [1, p. 21].

This largely explains the fact that at the end of the 20th century more and more researchers began to talk about the crisis of the Western type of rationality. As an example, we should cite the principle of centering (J. Derrida), legitimation (J.-F. Lyotard). The main idea here is the confrontation of two sides of culture: one side generally occupies a dominant position, has a prescriptive character, while the other side is marginal, concealing unclaimed meanings, associated with a different way of relations with the world, is suppressed, has a character opposite to the center. The noted scientists see the main reason for the crisis in the fact that in European culture rational values were centered for a long time, and everything related to intuition, sensuality, was on the periphery of cultural development. Sooner or later, such a bias had to make itself known, which manifested itself in the crisis of the classical type of rationality. Awareness of this leads to the fact that at present the question of finding new rational foundations of culture is being raised.

In many ways, the above explains why throughout the 20th century, contradictory tendencies have coexisted in the development of world culture. They are expressed in such processes and phenomena as the localization of national cultures and the desire for globalization of world culture, in the existence of two cultural paradigms within which philosophy, art and science of the 20th century are developing, as well as in such contradictory phenomena as mass character and elitism, democracy and totalitarianism, traditionalism and revolutionary rebellion. Numerous contradictions of the 20th century can be reduced to the struggle between the rational and the irrational in culture.

The alienating mechanism is dangerous because it is associated with the following manifestations: 1) the powerlessness of the individual before the external forces of life; the idea of the absurdity of existence; 2) the loss of mutual obligations by people to observe the social order, as well as the denial of the prevailing system of values; a feeling of loneliness that excludes a person from social ties; 3) the loss by the individual of his "I", the destruction of the authenticity of the person [2]. The basis of the modern crisis of civilization also lies in the contradiction between the growing needs of society

and the capabilities of the natural environment to satisfy them. Without resolving this complex contradiction, it is impossible to make the transition of world civilization to sustainable development.

But it is impossible not to mention the fact that modern civilization creates conditions for the spiritual development of society. The development of education, the introduction of man to various forms of culture, valuable achievements of humanity. Such values include: the unity of man and nature, the unity of human civilization, non-violence, the self-worth of the individual, etc. All this is in harmony with modern universal human values. At the same time, this potential of civilization is not fully realized, which limits the spiritual development of man. A significant part of the population does not have access to the use of spiritual values, and some are generally in an isolated life and cultural-informational space. Therefore, today we very often observe the loss of spirituality by man, the spread of pseudo-values, the growth of aggression and the level of crime.

Thus, the history of the 20th century clearly expresses the struggle of contradictory tendencies. One of the fundamental manifestations of rationalism in the socio-political sphere was the idea of progress. The crisis of reason was provoked by the obvious contradiction between the idea of the progressive development of humanity and real life and history. The opposition of the rational/irrational, the change of socio-cultural values in general were reflected as in a mirror in various spheres of culture. The dialectic of the rational and the irrational is especially clearly traced in art as the most sensitive to the states of the human spirit and crisis situations in the relationship of man with the world type of activity.

Література

1. Габермас Ю. До реконструкції історичного матеріалізму. *Філософія освіти*. 2017. № 2. С. 6-28.
2. Сінько Ф. Криза культури в умовах сучасної цивілізації. Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства: Матеріали всеукраїнської наукової конференції викладачів, аспірантів та студентів факультету іноземної

філології та соціальних комунікацій (Суми, 19-20 квітня 2012 р.). Суми: СДУ. 2012. <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/25983/1/Sinko.pdf>

3. Слюсар В. М. Вплив соціально-культурної кризи на самореалізацію особистості. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2007. Вип 32. С. 20-24.

DOI: <https://doi.org/10.24195/978-617-7790-55-5-2025-1>

Ковальський С.В.

Концепція фронтиру Ф. Дж. Тернера в контексті цивілізаційної теорії

Вивчення теорії фронтиру американського вченого Фредеріка Джексона Тернера (1861-1932) залишається актуальним у сучасному світі, зокрема для України, через її здатність пояснювати та реконструювати процеси формування ідентичності, міжкультурної взаємодії та адаптації до викликів у зонах транзитивності. У контексті глобалізації, гібридних війн, міграційних процесів і боротьби за культурну та політичну самоідентифікацію концепція фронтиру набуває особливого значення. Для України, яка історично була і залишається зоною перетину різних цивілізаційних впливів, аналіз фронтиру Ф. Тернера пропонує цінні паралелі та інструменти для розуміння сучасних викликів.

Концепція фронтиру Тернера пропонує універсальну модель для розуміння зон контакту, де формуються нові культурні, соціальні та політичні моделі. З позиції такого підходу, фронтір стає зоною взаємодії різних цивілізацій, де зароджуються нові технологічні, економічні, культурні та інші форми суспільних відносин. Це актуалізує концепцію фронтиру в контексті цивілізаційної теорії та дозволяє переосмислити прикордоння цивілізації не тільки як зона перманентного конфлікту, за С. Гантінгтоном, але й як простір можливостей та розвитку.

Фронтір Ф. Тернера – це рухома межа між освоєними та необхідними територіями Північноамериканського континенту. Це не лише географічна лінія, а й соціально-культурне явище, що символізує синтез американської ідентичності, індивідуалізму та демократичних цінностей [1, с. 11]. Концепція

Ф. Тернера укладається в американську школу геополітики на одному рівні із концепцією морської держави А. Мегена. В той же час, у Ф. Тернера був значний інтелектуальний бекграунд європейської наукової думки, в тому числі в середовищі цивілізаційної теорії. На його ідею вплинули такі інтелектуальні напрямки Європи, як теорія локальних цивілізацій та циклічних культур, географічна концепція цивілізацій Т. Болкя, географічний детермінізм німецької школи геополітики, еволюційні та матеріалістичні ідеї.

Концепцію фронтиру Ф. Тернера можна схарактеризувати як цивілізаційну за деякими ознаками.

По-перше, дослідник розглядає територіальне розширення американських колоністів на захід континенту не просто як колонізаційний процес, або переселення, а як утворення простору де «цивілізація», тобто європейська культура та засіб життя зустрічаються із «дикістю» – дикою природою та світом американських індіанців [2, с. 38]. Дихотомія цивілізація-варварство притаманно саме цивілізаційному баченню світу кінця XIX ст.

По-друге, взаємодія колоністів із дикою природою не призводила до банальної колонізації чи, навпаки, здикунства поселенців, а породжувало нові цивілізаційні якості, які були закладені в основу так званої Американської цивілізації. За Ф. Тернером, фронтір це не тільки прикордоння, але й сукупність умов в яких формувалась американська ідентичність та вигартовувались соціокультурні ознаки нового суспільства. Тобто фронтір виконував цивілізаційну функцію, яку А. Тоїнбі пізніше назве «виклик-відповідь». Переселенці переїжджаючи вглиб континенту, поділі від розбудованих та безпечних колоній, стикались із труднощами дикої природи та ворожим ставленням корінного населення, боролись за своє виживання, адаптувались та породжували новий засіб життя, нові соціальні умови та правові традиції, що повертались в колонії вже як нова норма. «Фронтір — це лінія найшвидшої та найефективнішої американізації. Дикість підкоряє колоніста. Він прибуває

європейцем у одязі, промислах, знаряддях, способах пересування та думках. Дикість забирає його з залізничного вагону і саджає в біркову каное". Ця трансформація ілюструє, як фронтір змушував поселенців адаптуватися, відкидаючи європейські звичаї на користь нових, більш практичних методів, таких як використання індіанських практик» [2, с. 39].

По-третє, американська цивілізація, за Ф. Тернером, мала яскраво виражені характерні риси: еволюційну трансформацію, екологічний детермінізм, поступ свободи та культурну самобутність. На основі цього Ф. Тернер виокремив цивілізаційні якості американців, що сформувалися на фронтірі й згодом стали невід'ємною частиною американського суспільства, а пізніше – і всього Західного світу. Серед них особливо виділяється індивідуалізм, який автор вважав головною відмінною рисою американської цивілізації. На відміну від колективістських структур Європи, колоністи покладалися на власні сили у боротьбі за виживання та освоєння нових територій. При цьому американський індивідуалізм, на відміну від європейського, мав не культурне, а суто практичне підґрунтя, що руйнує старі соціальні форми та зв'язки: «Фронтір породжує індивідуалізм. Складне суспільство під впливом дикої природи зводиться до своєрідної примітивної організації, заснованої на родині. Така тенденція є антисоціальною. Вона породжує відразу до контролю, особливо до прямого контролю» [3, с. 46].

Крім того, Ф. Тернер стверджував, що фронтір сприяв формуванню демократичних інститутів і цінностей, які стали основою американської цивілізації: «Але найважливішим наслідком фронтиру стало сприяння демократії – як тут, так і в Європі» [3, с. 46]. На відміну від Європи з її аристократичними та монархічними традиціями, фронтір створив умови для самоврядування та рівності. Фронтірні громади часто створювали локальні органи управління, такі як міські збори, що сприяло розвитку прямої демократії, а економічна рівність, зумовлена доступом до «вільних земель», послаблювала класові бар'єри,

характерні для Європи. Не менш важливими цивілізаційними рисами, що сформувались на фронтірі, Ф. Тернер називав енергійність та винахідливість американців [3, с. 54]. Фронтір вирізнявся практичним підходом до вирішення проблем і здатністю до інновацій, що було зумовлено необхідністю адаптації до суворих умов.

По-четверте, Ф. Тернер, аналізуючи ключові цінності, продемонстрував цивілізаційну трансформацію американського суспільства під впливом фронтіру. Він показав, як європейські поселенці адаптувалися до нових умов, переймаючи місцеві практики, такі як вирощування кукурудзи та використання каное. Ф. Тернер підкреслив становлення американської демократії через розвиток самоврядування в умовах відсутності аристократії та впливу церкви, а також швидкий перехід суспільства від мисливського до індустріального етапу, що супроводжувався зростанням населення Середнього Заходу США в 1870–1890-х рр. майже в 40 разів [3, с. 104].

В-п'яте, дослідник представив процес освоєння фронтіру американцями та їхню трансформацію як цивілізаційний цикл, виокремивши конкретні етапи його розвитку. Початкову стадію Ф. Тернер охарактеризував як індіанську або мисливську, коли американці існували в умовах домінування дикої природи. Наступним був торговельний етап, коли розпочалися активні зв'язки з розвиненим атлантичним узбережжям, а предметом торгівлі виступала мисливська продукція. Після цього, згідно з концепцією дослідника, настав період пасторального ранчого життя, коли скотарство досягло розквіту, що дало змогу освоїти величезні простори прерій та долин річок. Далі йшов сільськогосподарський етап — від рідкісного до інтенсивного фермерського господарства. Завершальним етапом розвитку фронтіру стала індустріалізація та урбанізація, що охопила великі простори Середнього Заходу.

Концепція фронтіру Ф. Тернера, попри свою універсальність і здатність пояснювати цивілізаційні трансформації в прикордонних зонах різних регіонів

світу, має низку недоліків. Її критикують за спрощення історичних процесів, романтизацію фронтиру, виражений європоцентризм, маргіналізацію таких груп, як корінні народи, афроамериканці та жінки, а також за недооцінку глобального контексту та системних чинників формування американської цивілізації [4; 5].

Концепція фронтиру Ф. Тернера, викладена в 1893 р., залишається актуальною для аналізу цивілізаційних процесів, зокрема в контексті сучасних викликів, таких як глобалізація, міграція та гібридні війни. Вона пропонує універсальну модель для розуміння зон контакту, де взаємодія між різними культурами та середовищем породжує нові соціальні, політичні й культурні форми. Для України, як історичного й сучасного прикордоння між цивілізаціями, теорія Ф. Тернера є цінним інструментом осмислення формування національної ідентичності та адаптації до умов держави, що розташована на міжцивілізаційному перехресті.

Література

1. Das J.D., Tendler J. The Analisis of Frederick Jackson Turner`s The Segnificance of the Frontier in American History. Routledge, 2017. 96 p.
2. Turner F. Significance of the Frontier in American History (1893). *Selected Esseys of Frederick Jackson Turner. Frontire and Sections*. Prentice-Hall, 1961. 171 p.
3. Turner F. The Frontier in American History. BiblioLife, 2008. 201 p.
4. Frontier Thesis of Frederick Jackson Turner. *Weber State University*. URL: https://faculty.weber.edu/kmackay/frederick_jackson_turner.htm
5. Woodward C. How the Myth of the American Frontier Got Its Start. *Smithonian Magazine*. February, 2023. URL: <https://www.smithsonianmag.com/history/how-myth-american-frontier-got-start-180981310/>

DOI: <https://doi.org/10.24195/978-617-7790-55-5-2025-2>

Окорокова В. В.

Fundamentals of the phenomenological approach in the methodology of historiography

Among the entire range of scientific studies of social reality, a special place is occupied by the phenomenological approach, whose scientists used the concept of "social reality" to denote a special type of reality. The significance of these studies in modern science is significant, because it was phenomenologists who laid the

foundations for the study of social reality in connection with the activities of the person himself, his consciousness in the light of the social world.

Phenomenology is one of the philosophical movements of the 20th century, focusing on the premise-free description of the experience of the cognitive consciousness that immanently constitutes the objective world and the identification of essential ideal features in it, in the words of Husserl: “the comprehension of mental life”. In other words, according to Davydenko V., “an immanent phenomenon,” such as a mental act, should be considered as containing three elements: content, subject, and presentation” [2, c. 134].

Phenomenology proceeds from the fact that pre-modern societies had a fairly significant degree of integration. As a result, people have always lived, as it were, in one world: social phenomena, simultaneously assimilated and created in the process of people's communication, were accepted by everyone, because they represented a kind of their "home world". It was essentially the same both at work and in the family. Everyone perceived this world as self-evident, in which his place and role were clearly defined. In modern society, people are faced with the pluralization of life worlds primarily due to the leap in the division of labor. Therefore, social phenomena constructed by people acquire ambiguity. Hence, the main task of the phenomenological approach is not to study society, but to reveal the intersubjectivity of the structure of social reality, the constitution of the social world. The phenomenological concept of historical writing offers a structural method of historical research, based on a reflective method of correlating empirical material with structure.

Its root phenomenological concept comes from the ideas of E. Husserl, whose belief about the “world of life” as the light of our subjective everyday evidence, which conveys scientific objectivity. “We are obliged to refuse to reveal the transcendental sense to the world, and to reveal it in its fullest concreteness, since it is the remaining light that is constantly present for all of us” [1, p. 195]. The world of life is a sum of stark evidence that determines the shape of orientation and human behavior. Thus, the

world of life is the sphere of what is obvious to everyone, the area of human achievement, which is accepted as incredibly meaningful and practically tested frameworks. The evidence of the living world has the status of a *cob* in the sense that people do not make special efforts to master the living world (to the contrary, which can be cited from the cultural world), it appears as given.

For E. Husserl, the philosophical understanding of the life world is a prerequisite for developing a general idea of the system of human knowledge, including scientific knowledge. In his opinion, individuals see the world as ordered. For them, the social world appears well-organized and structured. However, people are not aware that it is they who order it in a certain way. Followers of E. Husserl's phenomenological approach developed the doctrine of the "life world", and in addition, contributed to the development of the very concept of "social reality" in the direction of sociology, which thereby contributed to the conceptualization of such a direction as phenomenological sociology. In this case, we are talking about its author, the Austrian sociologist and philosopher A. Schütz. Among the thinkers he respected, it is worth noting E. Husserl (as his teacher) and M. Weber (the founder of understanding sociology) [3, c. 10].

In the social world, A. Schütz drew a line between social reality that can be experienced directly ("the surrounding world") and social reality beyond immediate visibility, which has not yet been experienced if sought. The philosopher considers events occurring in the world as "before and after", "past" and "future", "simultaneity" and "sequence", and so on. At the same time, within this basic orientation scheme, the world of work is structured into different layers of reality. The core of reality is formed by what is called the "Zone of Manipulation". This zone includes those objects that the actor sees and directly manipulates, in contrast to distant objects that cannot be experienced in contact but are nevertheless in the field of view [4].

That layer of the world of work which the individual experiences as the core of his reality is called the world within his reach. This world of his includes not only the zone of manipulation, but also the things which fall within his field of vision and the

range of his hearing; moreover, not only the area of the world open to his actual work, but also the surrounding areas of his potential work. Everyday reality is socialized in many ways, which A. Schütz himself enumerates. First, it is structurally socialized, because it is based on a fundamental idealization: if I were to change places with another person, I would perceive the same part of the world, essentially in the same perspective as he does; our specific biographical circumstances become irrelevant for all practical purposes. Second, it is genetically socialized, because much of our knowledge (both its content and the particular forms of typification in which it is organized) has a social origin and is given in socially sanctioned terms. Third, it is socialized in the sense of the social classification of knowledge. Each individual knows only a part of the world, and the general knowledge of the same part of the world differs in degree of clarity, expressiveness, awareness, or simply belief [4].

Thus, we see that phenomenology studies how objective realities appear: events, social situations, actions in the consciousness of individuals. The life world is the source of any problematic and reflection, it is from the life horizon that consciousness can start in every act of its intentional activity. For E. Husserl, consciousness is always the consciousness of concrete life realities.

Phenomenological research is a natural transition from phenomenological description to interpretation. Description gives us an associative-genetic unfolding of the phenomenon into the horizon, and interpretation is called upon to clarify the semantic connections between phenomena and ultimately to reveal the nature of the inclusion of the author and interpreter in the totality of the horizon, to reveal the method and specific mechanism of constitution. In the transition from phenomenological description to interpretation, there is no change from the ontological level to the ontic, as is typical for science, where the transition from ontics to abstraction is first carried out, and then a return from the formal to the ontic level by concretizing theoretical discourse into a confirmatory, demonstrative experiment.

Література

1. Гусерль Е. Досвід і судження. Дослідження генеалогії логіки. Київ: ППС-2002, 2009. 356 с. Режим доступу: https://chtyvo.org.ua/authors/Husserl_Edmund/Dosvid_i_sudzhennia_Doslidzhennia_henealohii_lohiky/
2. Давіденко В. Дослідження феноменології на початку ХХ століття: польський та український радянський контексти. *Філософська думка*. 2023. № 3. С. 130-149.
3. Окрокова В. В. Образ нової соціальної реальності Постмодерну та форми його моделювання: Монографія. Одеса: ВМВ, 2018. 288 с.
4. Schutz A. Phenomenology and Social Relations. Chicago: University of Chicago Press, 1999. 336 p. <https://ru.scribd.com/document/400446204/Alfred-Schutz-On-Phenomenology-and-Social-Relations-University-of-Chicago-Press-1999-pdf>

Добролюбська Ю. А.**Шерефеддін Сабункуоглу та розвиток
хірургії османської доби**

**Головні
аспекти
розвитку
суспільств
Стародавнього
світу та
Середніх віків**

Медичний трактат Шерефеддіна Сабункуоглу «Кітаб аль-Джаррагієт аль-Ханійя» (Kitâbü'l-Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye [Book of Imperial Surgery, Книга імперської хірургії], 1465) є першим ілюстрованим зібранням з хірургії, написаним турецькою мовою. Ця книга також містить вичерпну інформацію про давньогрецькі та азійські знання в галузі медицини, зокрема про гінекологію, неврологію, акушерство, офтальмологію, ортопедію, педіатрію, урологію та судинну хірургію, а також про власний внесок Сабункуоглу в хірургію. Незважаючи на те, що його методи не отримали належного визнання в його епоху, вони були революційними для свого часу, а багато з них залишаються актуальними і сьогодні. Ця розвідка має на меті висвітлити медичний трактат Шерефеддіна Сабункуоглу з точки зору історичної перспективи та висвітлити його вплив на сучасну хірургію.

Шерефеддін Сабункуоглу або Джаррагієт аль-Ханійя Шараф ад-Дін Сабункуоглу (1385 – бл. 1468) народився в багатому провінційному місті Амасія на півночі Анатолії [1, р. 130]. Він був впливовим хірургом та ілюстратором, який

на протязі чотирнадцяти років працював головним лікарем у лікарні (дар аль-Шіфа) Амасії [1, р. 132]. Він володів арабською, перською та грецькою мовами, вивчав Гіппократа, Галена Пергамського та Абу аль-Касима аз-Захраві (Альбукасіса). Сабункуоглу є автором трьох книг: *Tarjama-i A rābādhīn* (Терсеме-і Акрабадін, Переклад фармакопеї), *Mujarrabnāma* (Müserrebnâme, Книга досвіду) та *Jarrāhiyyāt al-Khaniyya* (Cerrahiyyetü'l-Haniyye, Книга імперської хірургії) [3, р. 1464]. Протягом тривалого часу арабська та перська мови слугували лінгва франка серед науковців в Анатолії, принаймні до падіння держави Сельджуків, коли Мехмет I Караманський (Karamanoğlu Mehmed Bey) зробив турецьку мову офіційною. Таким чином, починаючи з XIV століття, медичні книги писалися турецькою мовою, хоча їх зберіглося небагато [4].

Однією з найважливіших книг цього періоду є «Книга імперської хірургії», перший медичний трактат Сабункуоглу. Він включив до нього власні кольорові ілюстрації хірургічних технік та медичних інструментів. Книга була написана арабськими літерами старою огузькою турецькою мовою і присвячена султану Мехмеду II, широко відомому як «Завойовник» (Fatih). Книга була забута аж до 1927 року, коли турецький письменник та історик літератури Алі Каніп Йонтем (1887-1967) знову відкрив її для себе. Спочатку вважалося, що це гарний переклад «Методу лікування» арабського лікаря Абу аль-Касима аз-Захраві. Однак ретельний аналіз виявив 137 різних спостережень і рекомендацій, зроблених Сабункуоглу, що довело оригінальність твору та надало можливість йменувати його першим ілюстрованим медичним трактатом у турецькій літературі [2, р. 60-61].

«Книга імперської хірургії» складається з трьох розділів, що містять 191 підрозділ: перший розділ присвячений лікуванню за допомогою припікання, другий – хірургічним процедурам, а останній – переломам і вивихам. Кожен розділ містить малюнок і текст, що описує процес діагностики та хірургічну техніку. Книга містить три теми, пов'язані з онкологією, а також розділи про

психічні захворювання, обрізання та гермафродитизм [6, р. 1064]. Наскільки нам відомо, зберіглося три рукописні примірники «Книга імперської хірургії». Один примірник зберігається в Національній бібліотеці Франції у Парижі, другий – у Бібліотеці Фатіха Міллета в Стамбулі, а третій – у відділі історії медицини медичного факультету Стамбульського університету Чапа. Кожна копія є унікальною і має різну кількість сторінок. Ці відмінності можуть бути пов'язані з тим, що дві копії були написані самим Сабункуоглу, а третя була зроблена у датується XVIII столітті. У 1992 році турецький історик медицини професор Ільтер Узель провів ретельне дослідження цих трьох копій, а потім опублікував їх турецькою, арабською та англійською мовами [3].

Хоча ілюстрації Сабункуоглу не є художньо значущими, вони є революційними з огляду на канонічні погляди ісламу, що забороняють візуальне зображення будь-якої живої істоти. Сабункуоглу намалював хірургічні інструменти, що використовуються для кожної методики. Він також намалював лікарів і пацієнтів, що беруть участь в операціях, включаючи кастрацію. Серед його ілюстрацій є також малюнки жінок-хірургів, які проводять акушерські та гінекологічні операції [7, р. 803-804]. До кінця XVIII століття в історії медицини переважали чоловіки-хірурги. Жінок-хірургів часто ігнорували і ставилися до них зверхньо. Ігноруючи ісламські правила щодо зображення людської форми в мистецтві та літературі, Сабункуоглу пропонує поглянути на важливу, але часто невизнану роботу жінки-лікаря [3]. Внесок Шерефеддіна Сабункуоглу в хірургію полягає в тому, що він описує різні хірургічні методи лікування, зокрема гінекологічні, неврологічні, офтальмологічні, ортопедичні, отоларингологічні, педіатричні, пластичні, урологічні, деякі торакальні та судинні процедури. Нейрохірургічні стани, описані в його книзі, включають черепно-мозкові травми, вивихи, головний біль, геміпарез, гідроцефалію, люмбаго та ішіас [4].

Він також цікавився проктологією, представивши у своєму трактаті хірургічне лікування геморою, анальних тріщин, періанальних абсцесів і нориць.

Як хірург-першопроходець, він рекомендував своїм пацієнтам грудино-колінне положення, яке й досі вважається відповідним передопераційним положенням. Крім того, він радив використовувати вино і оливкову олію як антисептик для запобігання хірургічним інфекціям, а також суміш кореня мандрагори і мигдалевої олії для загальної анестезії [2]. На додаток до своїх загальних хірургічних знань, Сабункуоглу також можна вважати вченим, схильним до емпіричних спостережень, оскільки він пояснює, що всі нові хірургічні методи, описані ним, спочатку практикувалися на тваринах, а потім вже застосовувалися на пацієнтах. Він також зробив великий внесок у хірургію, описавши ускладнення своїх хірургічних методів лікування. Будучи суворим суддею власних методів, він проводив хірургічні операції на собі, перш ніж задокументувати та проілюструвати їх у своєму зібранні [5, р. 152-153].

Сабункуоглу також описує різні види болю, включаючи радикуліт, головний біль, зубний біль, біль від застуди, біль у спині, біль в очах і горлі. Він рекомендує полегшити ці больові стани за допомогою ліків, виготовлених з певних трав та їхніх продуктів. Ці ліки можна застосовувати у вигляді мазі, крему, льодяників, пластиру, перорального препарату або лосьйону [5]. У випадках, коли ці засоби не зменшували біль у достатній мірі, Сабункуоглу використовував припікання, техніку нанесення гарячого металевого інструменту на певні частини тіла. Наприклад, у нього є ілюстрація лікаря, який застосовує припікання для лікування ішіасу. Він також використовував припікання при головному болю, пов'язаному з синуситом або мігренню і болем у нижній частині спини. Він зазначав, що золоті інструменти були найкращими для уникнення інфекцій. Однак ці інструменти плавилися після повторного нагрівання, тому він обрав інструменти із заліза, незважаючи на високий ризик інфікування [5]. У «Книзі імперської хірургії» Сабункуоглу представляє різні ілюстрації своїх медичних інструментів і хірургічного процесу для кожного з них. Як лікар-новатор, він розробив і сконструював багато власних медичних інструментів.

Наприклад, він був першим хірургом, який використав порожнисту трубку для ендоскопії у верхній частині стравоходу і глотки. Він використовував різноманітні хірургічні інструменти для видалення чужорідних тіл. Також він описує делікатну срібну трубку, яку вводив у сечовий міхур для видалення каменів із нього [1]. Сабункуоглу використовував цей метод трубки і для інших захворювань, зокрема в абдомінальних та отоларингологічних процедурах [1, р. 130-133].

Незважаючи на те, що Шерефеддін Сабункуоглу не був повністю визнаний у свою епоху, його праці та інновації, включаючи перший кольоровий ілюстрований медичний трактат турецькою мовою, ставлять його в ряд хірургів XV століття. «Книга імперської хірургії» є всеосяжною енциклопедією давньогрецьких і центральноазіатських медичних знань, а також власних авторських інноваційних методик і методів лікування.

Література

1. Aygen G., Karasu A., Ofluoglu A. Ею, Pait Гю, Toplamaoglu H. The first Anatolian contribution to treatment of sciatica by Serefeddin Sabuncuoglu in the 15th century. *Surgical Neurology*. 2009. Vol. 71(1). P. 130-133.
2. Diramali M., Diramali F. D., Benek S., Arslan A. O., Akkoc A. Şerefeddin Sabuncuoğlu: forgotten vignette of 600 years. *Acta Medica Anatolia*. 2014. Vol. 2. Iss. 2. P. 60-61.
3. Elcioglu O., Ozden H., Guven G., Kabay S. Urinary bladder stone extraction and instruments compared in textbooks of Abul-Qasim Khalaf Ibn Abbas Alzahrawi (Albucasis) (930-1013) and Serefeddin Sabuncuoglu (1385-1470). *Journal of Endourology*. 2010. Vol. 24(9). P. 1463-1468.
4. Er U., Pamir M. N. Ottoman surgical treatises and their influences on modern neurosurgery in Turkey. *World Neurosurgery*. 2013. Vol. 80. Iss. 6. P. 165-169.
5. Kaya S. O., Karatepe M., Tok T., Onem G., Dursunoglu N., Goksin I. Were pneumothorax and its management known in 15th-century Anatolia? *Texas Heart Institute Journal*. 2009. Vol. 36(2). P. 152-153.
6. Turgut M. Illustrations of neurosurgical techniques in early period of Ottoman Empire by Serefeddin Sabuncuoğlu. *Acta Neurochirurgica*. 2007. Vol. 149. Iss. 10. P. 1063-1069.

7. Verit F. F., Kafali H. The oncologic surgery of Şerefeddin Sabuncuoğlu in the 15th century. *European Journal of Surgical Oncology*. 2005. Vol. 31(7). P. 803-804.

Жимолостнова В. В.

Передача і адаптація візантійських культурно-освітянських традицій у халіфатах Близького Сходу

Взаємодія між Візантією та арабським світом була складною та багатогранною, охоплюючи як дипломатичні місії, військові конфлікти, так і співпрацю, що врешті-решт сприяло розвитку культури й науки в обох регіонах. Це цілком закономірно, адже арабська цивілізація Середньовіччя являла собою унікальний баланс між відкритістю до зовнішніх впливів та прагненням до освіти й збереження власної культурної ідентичності. Виникнувши на елліністичній території та постійно контактувавши з Візантією, Китаєм і Індією, вона вбирала їхні культурні досягнення і формувала свої культурні парадигми.

Тема трансферу візантійської культури, зокрема в ісламський світ, залишається актуальною для історичної науки, оскільки вона проливає світло на культурно-історичні процеси, що вплинули не лише на формування ісламської інтелектуальної традиції, науки, мистецтва й філософії, а й опосередковано на європейську інтелектуальну традицію. Це допомагає зруйнувати міф про «темні віки» та показати, як знання і культурні досягнення передавалися між цивілізаціями.

Аналіз досліджень із проблеми. Вивчення впливу візантійської культури на формування арабського Сходу спирається на різноманітні джерела, зокрема праці середньовічних візантійських і арабських авторів, сучасних арабських дослідників і європейських учених. Серед них слід особливо відзначити працю арабського дослідника X століття Аль-Біруні «*Кітаб аль-Асар аль-бакія 'ан аль-курун аль-халія*» [1], в якій досліджуються календарі, свята й звичаї різних

народів, зокрема візантійців, що дозволяє зрозуміти культурні обміни між ними та арабами. Також варто згадати працю арабського вченого XI століття Ібн Халдуна *«Кітаб аль-Ібар»* [2], де аналізуються сучасні автору цивілізації, зокрема Візантія, та їхній вплив на розвиток арабського суспільства. Особливий інтерес становлять роботи середньовічних візантійських авторів, насамперед хроніста IX століття Феофана Сповідника [3], чиї твори містять описи політичних і культурних взаємодій між Візантією та арабським світом, а також Костянтина VII Багрянородного [4], який у своїх працях аналізував аспекти арабської культури та управління.

Серед сучасних наукових монографій слід згадати дослідження арабського історика Філіпа Хітті *«Історія арабів»* [5], де автор розглядає історію арабського світу від доісламського періоду до сучасності, особливу увагу приділяючи впливу візантійської культури на арабську цивілізацію. Також варто зазначити дослідження Джорджа Каддафі *«Вплив візантійської культури на арабську цивілізацію»* [6], у якому аналізується, як візантійські освітні й культурні інститути вплинули на формування середньовічної арабської науки та мистецтва. У сучасній зарубіжній історіографії, присвяченій візантійсько-арабським культурним контактам, поряд із дослідженнями широкого спектру проблем, таких як монографія Пітера Брауна *«Злет і падіння класичної цивілізації»* [7], що розглядає вплив візантійської культури на всі сусідні цивілізації, включаючи й арабський світ у період раннього Середньовіччя, простежується тенденція до вивчення окремих напрямків культурних контактів. Ці аспекти розглянуті в роботах Димитрі Гутаса *«Грецька думка, арабська культура: Перекладний рух у Багдаді та зародження арабської філософії»* [8], де досліджується процес перекладу візантійських і грецьких текстів арабською мовою та механізми їхньої інтеграції в ісламську філософію, а також у праці Марії Мавроуді *«Перекладацька традиція: Візантійські грецькі й арабські вчені»* [9], яка аналізує роль перекладів текстів і взаємодію візантійських та арабських учених.

Мета статті виявити та проаналізувати механізми культурної взаємодії між Візантією та арабо-мусульманським світом, а також їхній вплив на формування інтелектуальної та освітньої традиції ісламської цивілізації. Дослідити трансфер візантійських знань та освітніх традицій, визначити адаптаційні механізми запозичень, а також виявити вплив візантійського досвіду на формування сфери освіти в середньовічному ісламському світі.

Незважаючи на велику кількість наукових досліджень, питання впливу візантійської освітньої традиції на ісламський світ залишається актуальним і потребує подальшого аналізу. Багато робіт зосереджено на військових, дипломатичних або економічних аспектах взаємодії між Візантією та ісламськими державами, проте освітні механізми культурного обміну часто залишаються поза увагою. Дане дослідження спрямоване на розкриття саме цього аспекту, що дозволяє глибше зрозуміти формування інтелектуальної традиції середньовічного ісламського світу. «Чорнила філософів значно важливіші, ніж кров мучеників» – цей вислів приписується пророку Мухаммеду, і його можна знайти в багатьох ісламських джерелах, однак точне місце його згадування в класичних текстах, нажаль не вказано і авторство дослідники приписують зовсім іншим мудрецам, але його часто згадують, тому що він виражає велике значення знань і освіти в ісламі. У Корану освіта згадується більше ніж у 600 аятах, які закликають мусульман бути грамотними. Наприклад «Скажи: хіба рівні ті, які знають, і ті, які не знають?» [10, 39:9]. В деяких хадисах також стверджується про переваги досвідченості, а саме: «пошук знань – це обов'язок кожного мусульманина» [11, хадис 224], тому не дивовижно, що в епоху Аббасидського халіфату (VIII–X століття) в ісламському світі розпочався активний процес перекладу візантійських і грецьких освітніх текстів, що сприяло формуванню нових інтелектуальних центрів, серед яких домінуючим можна назвати «Дім Мудрості» (*Bayt al-Hikma*) в Багдаді, який активно працював протягом IX і X століть. Тут адаптували на арабську мову освітні трактати з логіки, філософії,

медицини та математики і працювали відомі перекладачі, такі як Хунайн ібн Ісхак, який здійснив важливі переклади праць Галена, Гіппократа та інших грецьких авторів. Унікальність багдадського перекладацького руху за думкою Д. Гутаса містилася в тому, що: «Візантійські освітні моделі, методи коментування текстів і навіть термінологія були активно засвоєні арабськими вченими та передані далі в мусульманські освітні установи» [8, с. 23]. Крім перекладів, в Домі Мудрості проводились наукові дослідження, а також були створені нові оригінальні праці на основі перекладених текстів. Перекладацькі центри існували не тільки в Багдаді, а і в Медіні, Аль Андалусі, Бейруті та інших великих культурних центрах. Завдяки поширеній перекладацької діяльності арабський світ успадкував велику частину античних знань, що стало основою для розвитку медицини, філософії, астрономії та математики [5, с. 351, 9, с. 54].

Візантійські традиції навчання знайшли своє відображення і в організації ісламських освітніх установ, а саме навчальні школи і університети, так мадраса створювалися під впливом візантійських церковних шкіл, а університети з'явилися майже одночасно. Наприклад, Університет Аль-Азхар було засновано в 970 році, а Константинопольський університет, також відомий як Палатинська школа (Universitas Palatina), був заснований імператором Феофілом в IX столітті, але треба враховувати традиції античних шкіл філософії, зокрема, славнозвісної Афінської школи філософії, що проіснувала до 6 ст. н.е., яка і після свого офіційного закриття існувала за підтримки своїх викладачів і учнів, що розповсюдилися всією територією Середземномор'я у таких закладах, як *медресе* та *дар аль-‘улум*. Візантійські школи, які користувалися систематизованими навчальними планами, стали зразком для арабських центрів освіти. Як підкреслює Марія Мавроуді, «візантійські моделі вищої освіти та підготовки фахівців мали значний вплив на розвиток ісламських освітніх інституцій» [9, с. 52]. Перш за все їх поєднувала відношення до головної релігійної доктрини

в сполученні з античною науковою спадщиною, зокрема філософськими концепціями Платона та Аристотеля.

З візантійською культурою співпадало відношення до вчених, які і в арабської традиції теж набули високого соціального статусу, а саме: улеми (богослови), філософи і, на відміну від загального чиновництва Візантії, кадії, тобто виключно судді. Основні дисципліни які викладаються в навчальних закладах Візантії і Арабського Сходу в більшості теж співпадають, а саме теологія, медицина, математика, астрономія, право (фікх) і риторика. При чому саме риторика в арабській середньовічній культурі розвивалася на основі давньогрецької (через Візантію) та персидської традицій, а також була тісно пов'язана з ісламським вченням і літературною практикою. Вона охоплювала такі області, як публічні виступи, літературні твори, ораторське мистецтво, а також теологічні та юридичні дебати. За словами Д. Гутаса «Арабські вчені, такі як Аль-Фарабі та Ібн Сіна, активно використовували грецьку та візантійську риторику, адаптуючи її до потреб арабської культури і застосовуючи її в філософії, медицині та теології» [8, с. 73]. Як і в Візантії риторику використовували в різних сферах публічного життя: від політичних дебатів до релігійних проповідей. Вміння виразити свої думки було невід'ємною частиною виховання правителів і вчених, при чому саме в ранньої ісламської культури ці напрями часто поєднувалися в однієї людини.

За словами Ф. Хітті, «арабські вчені використовували візантійські освітні моделі як основу для власної інтелектуальної традиції, створюючи систему знань, що згодом вплинула на європейську схоластику» [5, с. 301]. Візантійська традиція поважного відношення до світських знань як передування богослов'я була сприйнята в арабському Халіфаті по словам Аль-Фарабі «Лише завдяки широкій, в тому числі й світській, освіченості людина стає доброчесною» [12, с. 10]. Візантійська методологія, що передбачала систематичне навчання через лекції та коментування класичних текстів, вплинула на розвиток ісламських

навчальних методик. Перш за все це стосувалося системи розподілу наук, що включала початковий *тривіум*, а саме граматику, риторику, логіку та подальший *квадривіум*, тобто арифметику, геометрію, астрономію та музику. Освітні установи, що навчали би візантійців церковної музиці, здебільшого були при монастирях та церквах де передавали знання практично, від майстра до учня. Спеціалізованих навчальних закладів де опановували світську музику, зокрема гру на музичних інструментах не існувало [13, с. 35]. В ісламському світі також знання про музику передавали через усну традицію і індивідуальні уроки, де досвідчені музиканти навчали молодших учнів, хоча існували і відповідні школи, зокрема в великих культурних центрах, таких як Багдад, Дамаск та Каїр [12, с. 35, 5, с. 420].

У результаті проведеного дослідження було підтверджено, що візантійські культурні та освітні традиції мали суттєвий та багатогранний вплив на розвиток арабського світу в епоху середньовіччя. Спираючись на богословську концепцію поваги до досвідченості арабська культура вбирала елементи візантійської спадщини, зокрема в галузі освіти та науки, зберігаючи при цьому свою культурну ідентичність. Зокрема, адаптація візантійських моделей навчання для формування арабської освітянської культури та перекладацька діяльність в Багдаді сприяли збереженню та розвитку античної спадщини. Арабські вчені адаптували ці знання до своїх культурних і релігійних умов, що дозволило їм створювати нові теоретичні моделі та досягнення в різних галузях. Завдяки такому трансферу інформації та культурних традицій, арабський світ став важливим осередком знань, що зберіг античну спадщину Перспективи наступних досліджень вбачаємо у подальшому вивченні всіх аспектів освітянських традицій середньовічного арабського Сходу і його впливу на освітню і культурну практику.

Література

1. Al-Bīrūnī, A. *Kitāb al-Āsār al-Bāqiya 'an al-Qurūn al-Khāliya* / A. Al-Bīrūnī; transl. from Arabic. – New York: Brill, 2000. – 520 p.
2. Ibn Khaldūn, A. *Kitāb al- 'Ibar* / A. Ibn Khaldūn; transl. from Arabic. – Beirut: Dār al-Ma'ārf, 1981. – 580 p.
3. Феофан Сповідник. *Хроніка* / пер. з грец. – Київ: Вид-во "Дух і літера", 2003. – 450 с.
4. Костянтин VII Багрянородний. *Про управління імперією* / пер. з грец. – Київ: Вид-во "Дух і літера", 2005. – 350 с.
5. Хітті, Ф. *Історія арабів* / Ф. Хітті; пер. з англ. – Київ: Видавництво "Основи", 2002. – 670 с.
6. Kaddafi, G. *The Influence of Byzantine Culture on Arab Civilization* / G. Kaddafi. – [Place of publication not specified]: [Publisher not specified], 1990. – 540 p.
7. Браун, П. *Злет і падіння класичної цивілізації* / П. Браун; пер. з англ. – Київ: Видавництво "Основи", 2003. – 640 с.
8. Gutas, D. *Greek Thought, Arabic Culture: The Graeco-Arabic Translation Movement in Baghdad and Early Arabic Philosophy*. – New York: Brill, 2001. – 320 p.
9. Mavroudi, M. *Translation Tradition: Byzantine Greek and Arab Scholars* / M. Mavroudi. – New York: Columbia University Press, 2004. – 368 p.
10. Коран. Переклад смислів українською мовою / Пер. Михайло Якубович. – Саудівська Аравія: King Fahd Glorious Quran Printing Complex, 2013. – 998 с.
11. Sunan Ibn Majah / Translated by Muhammad Fuwad Abdul-Baqi. — Riyadh: Darussalam, 1997. — 4 vols. (English translation of the Arabic text).
12. Аль-Фарабі, *Книга про досягнення досконалості* / Пер. з араб. – Київ: Наукова думка, 1987. – 45 с..
13. Strunk, W. Oliver. *Byzantine Music: A Guide to the Sources* / W. Oliver Strunk. – New York: Oxford University Press, 1977. – 320 p.

Курик Н.С.

Медицина цивілізації Майя:

віра, лікарські рослини та магічні практики

Цивілізація Майя, що розквітала в доколумбові часи на територіях сучасних Мексики, Гватемали, Белізу та Гондурасу, мала високорозвинену

систему знань, зокрема й у галузі медицини. Медична практика майя була тісно пов'язана з їхнім світоглядом і релігією: лікування уявлялося як комплексна взаємодія тіла, душі та всесвіту [2]. Знання про лікування передавалися в спадок спеціально навченим цілителям – шаманам (жрецьям-лікарям), які поєднували ритуальні практики з вмінням застосовувати природні ліки. У цій роботі розглянуто три ключові елементи традиційної медицини Майя: релігійні вірування та ритуали лікування, використання лікарських трав і фітотерапії, а також шаманізм і магичні обряди зцілення. Структура роботи включає вступ, огляд кожного з цих аспектів та висновки.

В давній цивілізації Майя вважалось, що стан здоров'я - це гармонія та баланс всередині людини, а хвороба це дисбаланс, яка була спричинена потойбічними силами чи провиною перед богами. [6]. Недуг часто пояснювали порушенням людиною космічного порядку [6] Відповідно, першим способом лікування хвороб було задобрення богів. Шаман-цілитель виступав посередником між світом людей та богів, виступав як “перемовник” з метоювилікувати хвору людину [5]. Це були складні ритуали, які проводилися за встановленими правилами. День проведення обряду визначався календарною ворожбою.

Напередодні обряду хворий та його сім'я дотримувались посту та сексуальної стриманості. Під час обряду виконувався спеціальний обряд: шаман читав молитви та замовляння, окурював ідолів богів пахучим димом (спалюючи смолу), робив підношення їжі, тканин чи коштовностей та здійснював символічні жертви. Якщо людина була важко хвора, то здійснювався обряд жертвоприношення, шаман капав на віттар каплю своєї крові, або крові птиці. Шаман, своїми молитвами та обрядами таким чином намагався вигнати «злих духів» з тіла людини. [5]

У Майя існував навіть бог-покровитель медицини Ішчель, в їх міфології вона відповідала за родючість та пологи. За свідченнями іспанського єпископа

Дієго де Ланди, в місяці *Zip* лікарі й шамани проводили свято *Ihcil Ixchel* в честь богині Ішчель. [3] Вже під час колоніального періоду в тексті «*Ритуал Бакабів*» (XVIII ст.), майянці називають Ішчель «бабусею», що підкреслює її статус покровителя та цілительки. [8]

В медицині Майя мали місце не тільки обрядовість та магічне мислення, існували також і уявлення про цілющі ефекти різноманітних трав. Жерці-лікарі століттями спостерігали за флорою і фауною, накопичуючи емпіричний досвід ефектів від різноманітних рослин [5]. Хоча майянські лікарі наділяли хвороби магічним значенням, вони відстежували симптоматику хвороб та лікували їх за допомогою трав. Тобто ми можемо говорити про деякий протонаучний підхід до розвитку медицини в ті часи.

Лікування травами було поширене у давніх Майя. Відомо, що шамани прикладали сік рослин в якості пластиру на рану, що допомагало їй заживати. Також трави використовувались в якості знеболювального. Різноманітні рослини також використовували, як ліки. Здебільш це були перці чілі, какао (яке до речі доволі сильно цінилося в якості валюти в бартерній системі), табак, агава та дерево пітарілла. Окрім цього, частини тварин також мали медичний ефект. Ми знаємо про використання комах, риб та навіть крокодилів в трав'яних відварах. [5] Такі способи мали доволі наукове обґрунтування – так шамани хотіли якомога швидше ввести медичний засіб в тіло людини.

При виборі лікарства шамани приділяли увагу символіці кольорів та елементів. Лікарі звертали увагу на колір рослини при підборі до конкретного захворювання. Наприклад, жовтоклітучі рослини давали при жовтяниці, червоні ягоди та соки при захворюваннях крові або висипах на шкірі. [2] Також Майянські лікарі розділяли хвороби на «гарячі» та «холодні». «Холодні» (озноб, судоми, м'язова слабкість) лікували «гарячими» засобами: гострою їжею, перцевими відварами, мазями, що зігрівали. «Гарячі» (лихоманка, діарея,

блювання) намагалися охолодити – давали пити прохолодні настої, використовували гіркі або в'яжучі трави, що «охолоджують» тіло.

Майя вміли ідентифікувати конкретні серйозні захворювання. Вони розрізняли такі небезпечні недуги, як пі́нта, шкірна хвороба, що забарвлює шкіру, ліша́ніоз – паразитарне ураження шкіри та внутрішніх органів, жовта лихоманка та трахома, що є хронічним захворюванням ока. Більше того – у майя були уявлення про психологічні захворювання та симптоматику вірусних хвороб. [4]

Шаман виступав як місток між матеріальним світом і духовним: одночасно лікар і жрець. Вони отримували велику повагу від людей, серед яких живуть, тому як тільки в їх силах було подолати чисельні хвороби, з якими стикались їх соплеменники. [7, 23] Можна сказати, що шамани також виступали в якійсь мірі психологами. Так як причиною хвороби вважався, перш за все, дисбаланс в душі людини, то лікар спочатку розпитував хворого про його життя та можливі проблеми. [1, 90]

Головним методом в арсеналі шамана було замовляння – усне промовляння священних слів, пісень або молитов, адресованих духам хвороби. Зберігся унікальний писемний пам'ятник – рукопис *«Ритуал Бакабів»*, що містить понад сорок лікувальних заклинань мовою майя, записаних у колоніальний період.

Для посилення впливу своїх замовлянь і зв'язку з духами шамани майя вдавалися до використання психотропних речовин. Під час обрядів вони споживали натуральні ентеогени – речовини, що вводять свідомість у змінений стан. Серед таких засобів були галюциногенні гриби, насіння ліани *оліолуйкі* (ранкова слава, містить психоактивні алкалоїди), міцний тютюн, а також спиртові настої певних трав [3] У трансовому стані, за уявленнями майя, дух шамана міг мандрувати до потойбічного світу, спілкуватися з богами чи предками та отримувати від них знання для лікування.

Отже, в цивілізації Майя медицина була доволі розвинутою, як для цивілізації кам'яної доби. В першу чергу джерелами захворювань у них вважався

«духовний дизбаланс», який з'являвся, коли людина тими чи іншими діями образила богів. Для лікування використовувались засоби, які були винайдені за допомогою емпіричного досвіду слідкування за природою. Проте шамани також намагались поставити вірні та правильні діагнози хворому, наскільки це було можливо. У них було початкове розуміння того, як працюють віруси, та який препарат слід назначати хворому. Вони розробили свою систему типологізації захворювань і лікували їх спеціальними травами та настоями. Самі шамани в цивілізації Майя були спадковими, тобто це був закритий круг привілейованих осіб, які мали доступ до «спілкування з богами», і того виступали посередниками між людиною та вищими силами.

Література

1. Colby, B. N. (2004). *Calendrical divination by the Ixil Maya of Guatemala. Divination and healing*. University of Arizona Press.
2. Doemel, K. (2013). *Rituals and plant use by Mayan Ah-Men*. University of Wisconsin.
3. Groark, K. P. (2010). The angel in the gourd: Ritual, therapeutic, and protective uses of tobacco (*Nicotiana tabacum*) among the Tzeltal and Tzotzil Maya of Chiapas, Mexico. *Journal of Ethnobiology*, 30(1), 5–30.
4. Guerra, F. (1964). Maya medicine. *Medical History*, 8(1), 31–43.
5. Kunow, M. (2003). *Maya medicine*. University of New Mexico Press.
6. *Maya medicine in the biological gaze*. (n.d.). *JSTOR*, 451–477.
7. Roys, R. L. (1931). *The ethno-botany of the Maya*. Tulane University.
8. Thompson, J. E. S. (1954). *Maya history and religion*. University of Oklahoma Press.

DOI: <https://doi.org/10.24195/978-617-7790-55-5-2025-4> Бессонов Р. О.

Археологічна діяльність Т. Е. Лоуренса на Близькому Сході

Томас Едвард Лоуренс – британський археолог, письменник, мандрівник, військовий діяч, розвідник і дипломат, відомий своєю участю в Арабському повстанні проти Османської імперії часів Першої Світової війни. За свою участь в Арабському повстанні він став відомий як Лоуренс Аравійський.

Після закінчення Оксфордського університету Т.Е. Лоуренс брав участь у розкопках в Каркемиші на території тодішньої Османської імперії.

Після початку Першої світової війни він служив в Арабському бюро в Каїрі, задачею якого була пропаганда і збір розвідувальних даних.

Участь у подальших подіях зробили його відомим. В травні 1916 р. його було направлено в якості радника до штабу принца Фейсала, який очолював Арабське повстання проти Османської імперії. Зокрема, повсталими арабами було зненацька захоплено місто Акаба після довгого і важкого маршу через Аравійську пустелю. Також Лоуренс здійснив небезпечну одиночну подорож турецьким тилом на таємну зустріч з губернатором Дамаска. Визначним було і взяття Дамаску британськими і арабськими військами в листопаді 1918 року, на чому і завершилося Арабське повстання.

Після війни, з 1919 по 1926 рік, Лоуренс написав яскраві мемуари про свою роль в Арабському повстанні під назвою «Сім стовпів мудрості».

Мета та завдання. Дослідити археологічну діяльність Т.Е. Лоуренса,

Завдання: виявити та проаналізувати віхи археологічної діяльності, - охарактеризувати створення його праць з археології, проаналізувати ступінь участі Т.Е. Лоуренса в археологічних експедиціях на Близькому Сході.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження став історико-порівняльний методи і критичний аналіз наукової літератури і джерел.

Напередодні Першої Світової війни Т.Е. Лоуренс брав участь у ряді археологічних експедицій, а також мандрував Близьким Сходом, де отримав практику з арабської мови, дослідив побут і культуру місцевих жителів.

Першим археологічним досвідом для Т.Е. Лоуренса була експедиція в Сирії, у яку він вирушив влітку 1909 року. Його заохочував у цьому інтересі Д. Д. Хогарт, хранитель Ешмолівського музею в Оксфорді, який помітив виняткові здібності Лоуренса, коли той працював у музеї. [7, р. 57] Лоуренс здійснив пішу подорож Сирією, Ліваном, Палестиною з метою дослідити замки хрестоносців, що були збудовані в Святій Землі. Того літа Лоуренс відвідав щонайменше 36 замків на території нинішніх Сирії, Лівану та Ізраїлю. Серед основних замків, які він відвідав, зокрема були Тортоса, Крак-де-Шевальє, Сафед, Монфор, Шато-Пелерен, Монфор. Тоді він здійснив 1100-мильну пішу археологічну розвідку в пекучу спеку. Під час цієї експедиції він займався збором матеріалів для своєї дипломної роботи, яку він мав захистити в Оксфорді. Він робив записи, замальовки та виміри архітектурних деталей.

Результати цього дослідження відображено в його роботі «Замки Хрестоносців» («Crusader Castles»). Крім близькосхідних досліджень ця робота містить також результати досліджень замків на території Франції, які Лоуренс вивчав напередодні, подорожуючи Францією. Книга була опублікована посмертно у 1936 році. Вона надає докладний аналіз архітектури та стратегічного

значення цих фортець. Це дослідження стало внеском у вивчення архітектури середньовічних фортифікаційних споруд, дала нове розуміння фортифікаційного мистецтва хрестоносців та його адаптацію до місцевих умов.

Перша археологічна розвідка Лоуренса 1909 р. допомогла йому вивчити арабську мову, культуру, і дала йому уявлення про місцевих жителів.

Після закінчення навчання у 1910 р. Лоуренсу було запропонована можливість стати практикуючим археологом в археологічній експедиції під керівництвом Д. Д. Хогарта, що організував Британський музей в Каркемиші. [11, р. 70]

Девід Джордж Хогарт займався розкопками кількох важливих археологічних пам'яток. Хогарт допомагав серу Артуру Евансу в розкопках Кносса на Криті; у 1904–1905 роках він керував розкопками храму Артеміди на місці стародавнього Ефеса. У 1911 році він розпочав другу велику спробу розкопати столицю хеттської культури, Каркемиш. Під час Першої світової війни Девід Хогарт, служив офіцером військово-морської розвідки і виконував обов'язки директора Арабського бюро. [3, р. 171]

В Арабському бюро також служив і Лоуренс.

Каркемиш (Джераблус) - місто на півночі Сирії, 125 км на північний схід від Алеппо, розташоване на ключовому пункті пропуску на Євфраті. Заселений з періоду неоліту до Римської імперії, він особливо процвітав протягом бронзової доби, як велике хеттське місто під час Старого царства та імперії (бл. 1680-1205 до н.е.) і як важливий постхеттський центр у I тисячолітті до н. е. Постхеттська фаза пам'ятки характеризується значною кількістю скульптурних базальтових рельєфів, вирізаних хеттськими ієрогліфами, а також рідкісними зразками неохеттських статуй, які були розкопані Леонардом Вуллі. [1]

В Каркемиші, куди відправився на розкопки Лоуренс, він працював під керівництвом не тільки Хогарта, а й Р. Кемпбелла Томпсона з Британського музею, а також Леонарда Вуллі до 1914 р. [11, р. 76]

Хогарт зміг організувати для Лоуренса невелику стипендію від Колледжу Магдаліни в Оксфорді, щоб фінансувати його роботу. Розмір стипендії складав 100 фунтів в рік. [11, р. 73]

В грудні 1910 р. Лоуренс відправився морем до Бейруту, а потім вирушив до Біблу в Лівані, де вивчав арабську мову. [11, pp. 76–77]

Під час розкопок в Каркемиші Лоуренс займався чисткою та фіксацією знахідок. Він копіював написи, фотографував знахідки, каталогізував їх, купував предмети старовини, а також вирішував дрібні проблеми, де виявив свою винахідливість.

Таким чином, Лоуренс вніс свій внесок у розкопки в Каркемиші і розширив свої знання з археології. Тут він зблизився із місцевими племенами, був бригадиром групи місцевих робітників, що зробило його цінним агентом для британської розвідки. Він також взяв участь у прихованні шпигунської експедиції – провісника майбутніх подій [5] на Близькому Сході.

На цих розкопках Лоуренс працював також із Леонардом Вуллі, британським археологом, що відомий також розкопками стародавнього шумерського міста Ур (на території сучасного Іраку), що значно розширило знання про давню месопотамську цивілізацію. [8]

В Каркемиші у Лоуренса склались напружені відносини з німецькими археологами, що працювали поблизу багдадської залізної дороги в Джераблусі. Відкритого конфлікту не сталося, проте напруга постійно зберігалася через доступ до участків для розкопок та місцевої робочої сили. На Близькому Сході Лоуренс здобув досвід вирішення конфліктів. [39]

За участі Лоуренса в експедиції у Каркемиші, в палаці неохетських правителів було знайдено барельєфи в доброму стані, що зображували богів, царей, ритуальні сцени, сцени процесій і битв, а також розкопано мури і міські ворота хеттського міста (II тис. до н. е.).[2, р. 9.] Еспедиція в Каркемиші дала важливі знахідки для вивчення історії хеттів.

Девід Хогарт та Леонард Вуллі опублікували результати своїх досліджень у Каркеміші, в яких Лоуренс брав активну участь. Ці публікації надають цінні відомості про перебіг розкопок та їх значення.

Ці розкопки та подальша публікація їх результатів під назвою «Каркемиш: звіт про розкопки в Джераблусі від імені Британського музею», що містить внесок Лоуренса, задали напрямком майбутнього британського вивчення хетів. [13] Леонарда Вуллі з початком Першої світової війни направили до Каїра, де також служив і Лоуренс. [2, р. 9.]

Пізніше Лоуренс заявляв, що всім, чого він досяг, він зобов'язаний Хогарту. [9]

Під час розкопок в Каркеміші Т.Е. Лоуренс поглибив ці знання арабської мови і культури.

Під час розкопок в Каркеміші Лоуренс зустрів Гертруду Белл. [11, р. 88.], що також брала участь у розкопках, і була значною фігурою в політиці Близького Сходу.

У січні 1909 року Белл вирушила до Месопотамії. Вона відвідала хетське місто Каркемиш, де фотографувала рельєфні зображення в печері Халамата, нанесла на карту та описала руїни Ухайдіра та вирушила до Вавилону та Наджафа. У Каркеміші вона співпрацювала з двома археологами на місці, Т. Е. Лоуренсом та Реджинальдом Кемпбеллом Томпсоном. [6, pp. 60–62] Вона потоваришувала з Лоуренсом, і наступні роки вони обмінювалися листами. [10, pp. 94, 105] І Белл, і Лоуренс навчалися в Оксфорді і отримали диплом з відзнакою з історії, обидва вільно розмовляли арабською мовою, обидва багато подорожували Аравійською пустелею і встановили зв'язки з місцевими племенами.

У листопаді 1915 року Белл було викликано до Каїра в британському протектораті Єгипет, куди вона прибула 30 листопада. В Каїрі з британських чиновників на чолі з полковником (пізніше йому було присвоєно звання

бригадного генерала) Гілбертом Клейтоном і Д. Хогартом, формували Арабське бюро. Тут вона знову зустріла Т. Е. Лоуренса, який також приєднався до Арабського бюро в грудні 1914 року. [6, pp. 160–161]

Бюро взялося за аналіз власних даних Белл, Лоуренса та капітана У. Шекспіра про розселення арабських племен Синайського півострова та регіону Перської затоки. Вони також склали карту регіону, включаючи джерела води.

Пізніше ця інформація стане в нагоді Лоуренсу під час Арабського повстання щодо того, які племена можна заохотити приєднатися до повстання проти Османської імперії. [4, pp. 262–256]

В 1912 р. Т.Е. Лоуренс недовгий час працював з Фліндерсом Пітрі у Тархані в Єгипті. [11, pp. 99–100]

В січні 1914 р. Вуллі та Лоуренс здійснили археологічну розвідку на Синайському півострові. Цього разу вони знову співпрацювали з британськими військовими. У грудні 1913 року, коли розкопки в Каркемиші були перервані зимою, Товариство дослідження Єгипту вимагало від Вуллі та Лоуренса приєднатися до експедиції, яка вже працювала в польових умовах для шеститижневого дослідження. Ініціатива надходила і від лорда Кітченера. Експедицію очолював капітан Стюарт Ньюкомб, складалася вона з Королівських інженерів і діяла в Беер-Шебі, тоді частини Палестини. Вони мали пройти слідами Мойсея, як сказав Вуллі. [12, р. 88] Цю експедицію фінансував Палестинський фонд досліджень. Мета експедиції – пошук місця, що згадувалося у Біблії, як пустеля Зін. [11, р. 153] Також вони здійснювали археологічні дослідження пустелі Негев на своєму шляху, біблійних, набатейських та візантійських пам'яток у північній частині Синаю та південній частині пустелі Негев. Ця археологічна експедиція (яка називалася дослідженням пустелі Зін) отримала попереднє турецьке схвалення і була обмежена відносно невеликою територією. [7, р. 103]

Їх археологічна експедиція в пустелі Негев була маскуванням для збору даних для британської розвідки. Експедиція була прикриттям розвідки турецької оборони в південній Палестині, приблизно за сто миль від Суецького каналу. (Лоуренс писав своїй матері: “наша експедиція, в очевидь, була задумана, як відволікаючий маневр, щоб дати археологічний відтінок політичній роботі”). [11, р. 136]

Безпека каналу завжди була дуже важливою для Британції, тому що кораблі, які прямували до контрольованої британцями Індії, могли уникнути огибання Африканського континенту, а пройти через канал, що значно коротше. В той час обстановка в Європі почала ускладнюватися, а Османська імперія дала зрозуміти, що має намір вступити в союз із Німеччиною. Враховуючи це, британці хотіли переконатися, що канал вбезпечений від наступу на випадок війни.

Значення пустелі Негев полягало в тому, що Османська армія у випадку вторгнення в Єгипет, мала пересікти її, і у зв'язку з цим необхідно було вивчити можливі напрямки наступу, а також лінії комунікацій.

Лоуренс і Вуллі вирушили на південь від Беер-Шеби, адміністративного центру області, де турецький військовий губернатор схвалив розвідку. Їх метою було дослідження набатейських та візантійських пам'яток. В той же час інженери Ньюкомба докладніше вивчали весь район дослідження.

Археологічна розвідка на Синайському півострові, яку проводили Лоуренс і Вуллі мала значення для британської армії в Першій Світовій війні, так як Синайський півострів, як частина Близького Сходу в майбутньому перетворився на театр воєнних дій.

Беер-Шеба, мала стати першим завоюванням генерала Едмунда Алленбі в ході Палестинської кампанії.

Військова група Ньюкомба таємно обстежила турецькі укріплення, та можливі лінії постачання та зв'язку, здійснила топографічні дослідження.

Лоуренс, його колеги-археологи та військові дослідні групи, рухаючись маршрутом з Беер-Шеви до Ніцани, на кордоні з Британським Єгиптом, могли виявляти турецькі фортифікаційні споруди. Також здійснювалося картографування турецького Синаю. [12, р. 88]

Прибувши до Косайму, Лоуренс, його слуга Дахум і Ньюкомб вирушили на південь, досліджуючи північний Сінай по лінії до Акаби, біля узбережжя Червоного моря. Вуллі вирушив на північний схід, досліджуючи те, що сьогодні називається Шівта, Авдат та Курнуб, а також інші набатейські та візантійські руїни. [5]

Туреччина дала дозвіл на дослідження північніше Акаби, а не самого району Акаби. [7, р. 103] І тому Лоуренсу та Дахуму довелося уникати турецької поліції, щоб дослідити це місто. Знайомство з районом Акаби допоможе Лоуренсу в ході Першої світової війни. Взяття Акаби в 1917 р. стане гучною перемогою для Арабського повстання, і зокрема, для Лоуренса.

Під час експедиції було виявлено залишки давніх караванних шляхів. Вуллі та Лоуренс опублікували звіт про археологічні знахідки в ході експедиції, але більш важливим результатом було оновлення карт цієї місцевості, особливо було приділено об'єктам, що мають військове значення, наприклад, джерела води, зібрано інші географічні данні. Було підготовлено звіт про імовірний наступ турків на Єгипет. Це дозволило підготуватися до наступу Османської армії. Розвідка в Синаї стала провісником військової кар'єри Лоуренса.

Після дослідження пустелі Зін у червні 1914 Ньюкомб відправив Вуллі і Лоуренса запланованим маршрутом Багдадської залізниці, яка мала зв'язати Берлін і Багдад і пролягала в горах недалеко від Каркемиша. Її будували німецькі інженери. Крім того, що вони на власні очі побачили хід робіт на залізниці, вони також отримали креслення від незадоволеного італійського інженера. [12, pp. 91-92]

Коли у серпні 1914 року розпочалася Перша світова війна, Лоуренс та Вуллі перебували в Англії. Їм наказали швидко закінчити звіт про дослідження, щоб створити враження, що дослідження було виключно археологічним за своїм задумом. [5]

Археологічний звіт Вуллі та Лоуренса називався «Пустка Зін» («The Wilderness of Zin»). Книга, написана Лоуренсом та Леонардом Вуллі, описує їх дослідження в районі Синаю. Це дослідження розширило знання про набатейські та візантійські пам'ятки, розкидані по пустелі навколо Беер-Шеби. Крім того, Лоуренс та Вуллі розглянули і кліматичні аспекти. Хоча експедиція мала приховану розвідувальну мету, «Пустка Зін» фокусується на археологічних аспектах регіону. Британські військові, в свою чергу отримали докладні карти та фотографії місцевості, зроблені Ньюкомбом. [7, p. 105]

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що фундамент успіхів політичної і військової діяльності Лоуренса Аравійського, зокрема під час Арабського повстання, що в найбільшій мірі зробило його відомим, було закладено саме під час його археологічної діяльності на Близькому Сході. Під час археологічних розвідок і експедицій він близько познайомився з регіоном, його умовами, географією, населенням цієї території, його культурою і менталітетом, вивчив арабську мову. Він навчився вести переговори з місцевими племенами і орієнтуватися в пустелі. Цей досвід виявився безцінним під час участі в Арабському повстанні 1916-1918 р.р. Крім того, його археологічна діяльність звела його з людьми, що не тільки були видатними дослідниками, а й з якими він взаємодіяв у військово-політичній сфері.

Література

1. Carchemish. A Dictionary of Archaeology / ed. Ian Shaw, Robert Jameson. Blackwell Publishers. Malden, Massachusetts. 1999. 624 p.
2. Crawford H. Ur: The City of the Moon God. London. Bloomsbury, 2015. 192 p.

3. Fromkin D. A Peace to End all Peace. An Owl Book Henry Holt and Company. New York. 567 p.
4. Howell G. Gertrude Bell: Queen of the Desert, Shaper of Nations. Farrar, Straus and Giroux New York. 2008. 532 p.
5. Tabachnick S. Lawrence of Arabia as Archaeologist. 2018. URL: <https://www.biblicalarchaeology.org/daily/archaeology-today/archaeologists-biblical-scholars-works/lawrence-of-arabia-as-archaeologist/>
6. Lukitz L. A Quest in the Middle East: Gertrude Bell and the Making of Modern Iraq. I.B. Tauris. London. 2006. 328 p.
7. Mack J. A Prince of Our Disorder: The Life of T. E. Lawrence. 1976. 561 p.
8. "Sir Leonard Woolley". *Encyclopaedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/biography/Leonard-Woolley>
9. "T. E. Lawrence to Dick Knowles". *T. E. Lawrence Studies*. URL: https://web.archive.org/web/20120211151322/http://telawrence.net/telawrencenet/letters/1927/271207_d_knowles.htm
10. Wallach J. Desert queen : the extraordinary life of Gertrude Bell, adventurer, adviser to kings, ally of Lawrence of Arabia. Anchor Books. New York. 2005. 468 p.
11. Wilson J.. Lawrence of Arabia: The Authorised Biography of T. E. Lawrence. 1989. 1186 p.
12. Woolley L. As I Seem to Remember. London. Allen and Unwin. 1962. 118 p.
13. Woolley L., Lawrence T.E. Carchemish: Report on Excavations at Djerablus on Behalf of British Museum. 3 vols. Part II. Introduction / D. G. Hogarth. London: British Museum. 1914. 103 p.
14. Woolley L., Lawrence T. The Wilderness of Zin. Palestine Exploration Fund. London. 1915. 285 p.

Варкан Н. С.

Значення діяльності Індіри Ганді

у розвитку економіки Індії

Дослідження економічної політики та реформ Індіри Ганді залишається актуальним у контексті сучасного розвитку Індії як однієї з найбільших економік світу. Аналіз методів та підходів, які використовувала перша жінка-прем'єр-міністр Індії для подолання економічних викликів у період з 1966 по 1984 роки,

дозволяє краще зрозуміти особливості індійської моделі економічного розвитку. Актуальність теми полягає також у необхідності осмислення внеску Індіри Ганді у створення фундаменту сучасної індійської економіки, зокрема таких її аспектів, як державне регулювання, боротьба з бідністю, розвиток сільського господарства та промисловості. Досвід економічних перетворень, здійснених під керівництвом Індіри Ганді, може бути корисним для розуміння сучасних процесів економічної трансформації в країнах, що розвиваються.

Значення діяльності Індіри Ганді в розвитку економіки Індії є об'єктом досліджень багатьох як індійських, так і міжнародних науковців. Д. Кумар відзначає, що економічна політика Індіри Ганді була логічним продовженням курсу її батька, Джавахарлала Неру, але з більшим акцентом на соціальну справедливість та боротьбу з бідністю [2, с. 48]. Інший дослідник А. Шарма аргументує, що саме особисті переконання Індіри Ганді щодо соціальної справедливості та економічної самостійності значною мірою визначили напрямок економічного розвитку Індії у цей період [4]. Ф. Франкель підкреслює, що економічна політика Індіри Ганді була сформована під впливом складного переплетіння політичних, соціальних та економічних факторів, і її оцінка потребує комплексного підходу, що враховує специфічний історичний контекст 1960-70-х років [1].

Критичний аналіз економічної політики Індіри Ганді представлений у роботі П. Премчанду [3]. Автор досліджує як позитивні, так і негативні наслідки її економічних реформ, зокрема, звертає увагу на проблеми, пов'язані з надмірним державним регулюванням економіки та бюрократизацією процесів прийняття економічних рішень. Учений наголошує, що, попри значні соціальні досягнення, економічна модель Індіри Ганді не забезпечила достатніх темпів економічного зростання для вирішення фундаментальних проблем індійської економіки [3, с. 6].

Враховуючи неоднозначність у визначенні політики уряду І. Ганді в сфері економіки розглянемо реформування даного сектору за наступними напрямками:

1. "Зелена революція" під керівництвом Індіри Ганді трансформувала аграрний сектор Індії та забезпечила продовольчу безпеку країни. Ця теза підтверджується значним зростанням виробництва зернових культур в Індії під час правління Індіри Ганді. Впровадження високоврожайних сортів пшениці та рису, розширення іригації, застосування хімічних добрив та механізація сільського господарства дозволили Індії подолати хронічну залежність від імпорту продовольства. Завдяки "Зеленій революції" країна змогла створити значні продовольчі запаси, які захистили її від наслідків посух та неврожаїв у наступні десятиліття. Індіра Ганді особисто контролювала реалізацію програми, залучаючи міжнародних експертів та забезпечуючи державну підтримку фермерам для впровадження нових технологій. Хоча "Зелена революція" мала свої недоліки, зокрема соціальну нерівність та екологічні проблеми, вона стала фундаментом для стабільного розвитку сільського господарства Індії.

2. Націоналізація банків та інших ключових секторів економіки за Індіри Ганді сприяла більш рівномірному розподілу економічних ресурсів і розширенню доступу до фінансових послуг. Рішення Індіри Ганді націоналізувати 14 найбільших комерційних банків у 1969 році мало революційний вплив на фінансову систему Індії. До націоналізації банківські установи переважно обслуговували великий бізнес та заможних клієнтів у міських районах. Націоналізація змінила пріоритети банківської системи, спрямувавши кредитні ресурси на розвиток сільського господарства, малого бізнесу та пріоритетних секторів економіки. Підтвердженням цієї тези є стрімке зростання кількості банківських відділень у сільській місцевості та збільшення частки сільськогосподарських кредитів у загальному кредитному портфелі банків. Націоналізація стала потужним інструментом реалізації державної економічної політики, спрямованої на зменшення регіональних диспропорцій та

соціальної нерівності. Незважаючи на проблеми з ефективністю націоналізованих банків, цей крок сприяв демократизації фінансової системи та став важливим чинником економічної стабільності.

3. Економічна політика Індіри Ганді заклала фундамент для подальшого розвитку Індії як індустріальної держави, хоча надмірне державне регулювання стримувало потенціал зростання економіки. Під керівництвом Індіри Ганді було значно розширено державний сектор промисловості та створено нові галузі виробництва, які забезпечили технологічну самостійність країни. Інвестиції в енергетику, металургію, машинобудування та інші галузі важкої промисловості створили виробничу базу, необхідну для подальшого економічного розвитку. Водночас, система жорсткого ліцензування ("License Raj") та обмеження приватного підприємництва призвели до неефективності та низьких темпів економічного зростання. Ця теза підтверджується тим, що після лібералізації економіки в 1990-х роках Індія змогла досягти значно вищих темпів зростання, спираючись на промислову інфраструктуру, створену за часів Індіри Ганді. Її економічна політика була відповіддю на виклики свого часу, але потребувала модернізації відповідно до нових глобальних реалій.

4. Програми боротьби з бідністю, започатковані Індірою Ганді, заклали основи сучасної системи соціального захисту в Індії, хоча не змогли повністю вирішити проблему масової бідності. Політика "гаріб хатао" (ліквідації бідності) стала центральним елементом економічного курсу Індіри Ганді. В рамках цієї політики було запроваджено численні програми соціального захисту та економічного розвитку для найуразливіших верств населення. Інтегрована програма розвитку сільських територій, схеми створення робочих місць, субсидії на продовольство та інші заходи сприяли зниженню рівня бідності. Хоча ці програми страждали від корупції та неефективності, вони заклали інституційні основи для сучасної системи соціального захисту в Індії. Досвід цих програм був використаний при розробці більш ефективних механізмів боротьби з бідністю в

наступні десятиліття. Індіра Ганді першою серед індійських лідерів зробила подолання бідності центральним пунктом політичного порядку денного, що змінило підхід до економічного розвитку країни.

5. Економічна політика Індіри Ганді була спрямована на досягнення економічної самостійності (свадеші) та зменшення залежності від іноземної допомоги, що створило умови для сучасного економічного зростання Індії. Прагнення до економічної самостійності було важливим елементом економічної політики Індіри Ганді. Вона продовжила курс свого батька, Джавахарлала Неру, на розвиток власної промислової бази та зменшення залежності від імпорту. "Зелена революція" зменшила залежність від імпорту продовольства, розвиток атомної енергетики та нафтогазового сектору сприяв енергетичній безпеці, а інвестиції в науку і технології створили основу для технологічної самостійності. Індіра Ганді також диверсифікувала міжнародні економічні зв'язки Індії, розширивши співпрацю з СРСР та іншими країнами, щоб уникнути надмірної залежності від будь-якого одного економічного партнера. Хоча її методи досягнення економічної самостійності часто були надто протекціоністськими, вони забезпечили Індії економічний суверенітет, необхідний для проведення самостійної економічної політики відповідно до національних інтересів. Ця спадщина економічної самостійності залишається важливою для сучасної Індії, навіть в умовах глобалізації.

Таким чином, проведений аналіз зазначеного питання показує, що економічна політика уряду Індіри Ганді відіграла важливу роль для подальшого розвитку економіки Індії, просуваючи політику самозабезпечення та розвитку промисловості, а також реалізуючи програми як "Зелена революція", спрямовану на підвищення виробництва продовольства. Вона також сприяла зростанню малого та середнього бізнесу, знижуючи залежність від іноземного імпорту. Націоналізація банків та деякі інші заходи, вжиті її урядом, також вплинули на економічний ландшафт сучасної Індії.

Література

1. Frankel F. India's Political Economy: The Gradual Revolution (1947-2004)
Oxford: Oxford University Press, 2015. 819 p. URL:
https://books.google.com.ua/books/about/India_s_Political_Economy_1947_2004.html?id=O9bsAAAAMAAJ&redir_esc=y
2. Kumar D. The Cambridge Economic History of India. Volume 2: 1947-2000. New Delhi: Oxford University Press, 2008. 1047 p.
<https://tehattagovtcollege.ac.in/Pdf/Resources/History/Online-learning/PDF-Book/INDIAN%20HISTORY%.1751-c.1970-Kumar,%20Dharma.pdf>
3. Premchandu G. G. Green revolution in india a review of socio economic and political consequences. *Historicity research Journal*. 2023. Vol. 9. Issue 9. Pp. 1-6.
4. Sharma A. Poverty and Inequality in India in the Post Reform Period: A Critical Review. 2019. URL:
https://www.researchgate.net/publication/336279136_Poverty_and_Inequality_in_India_in_the_Post_Reform_Period_A_Critical_Review

Половенко Н. А.

Історія освіти пуритан США в епоху Нового часу

Якщо розглядати історію Нового часу, то цей історичний період був насичений різними подіями, це і епоха Відродження або на французький манер «Renaissance», яка подарувала відомих діячів мистецтва та науки, філософії, а також зародила нові сили у літературі та мистецтві, і крім того з її концепції вийшов новий культурно-інтелектуальний рух-Гуманізм. У цей період відбувався суспільно-релігійний рух-Рєформація, основна мета якого протистояти догматам католицької церкви, цей рух був націлений на боротьбу з католицькою церквою та владою папи римського, як вважали очільники цього руху, церква відійшла від первородних канонів, внаслідок цього конфлікту церква розділилася на ряд нових течій і отримала назву Протестантизм. Ці всі чинники в подальшому вплинуть на створення американської освіти.

Велику роль у зародженні нової освіти відіграли протестанські поселенці, так вони тікали від переслідувань з боку католицької церкви, на нових територіях вони шукали місця для житла, нові поселенці тут знаходилися у безпеці від тих хто переслідував їх, вони на нових територіях могли вільно займатися і проповідувати нові релігії у них тут з'явилася свобода віросповідання, як пише Елвуд Паттерсон Кабберлі реформаційні повстання, які на той час відбувалися в Європі відносяться і пов'язані з переселенням протестантів і заснуванням на нових територіях поселень, а також зародженням освіти в Америці [3]. Серед представників нової релігії була група людей, які сповідували одну з форм протестантизму-кальвінізм, отримали назву пуритани. Ця група поселенців вклала великий внесок у майбутню освіту Америки.

Для пуритан було поширена домашня освіта, яку вони наслідували від англійців. Пуритани були консерваторами-тобто людьми старих порядків, як вони вважали головна їхня місія -це служити Богові, на думку пуритан вони можуть це зробити за допомогою освіти і тому основним завданням у школі заохочувати учнів читати Біблію та при звичаювати дітей приймати участь у богослужінні [3].

Два пуританських лідери на ім'я Котон Мезер і Джон Коттен придумали нову філософську концепцію яка отримала назву «свята трійця», ідея полягла у тому що як і діти так і їхні батьки повинні мати освітні обов'язки, що включали три компоненти власне це і мається на увазі «свята трійця», до цієї трійці відносяться дім, церква та школа [1].

На думку пуритан, дім виступає провідним місцем для отримання освіти. У них побутувала думка, що діти які живуть у родинях в яких є негаразди, то бодай коли вони ходитимуть до довершеної школи та церкви, то все рівно у майбутньому не стане грамотною людиною. На думку колоністів якості моралі яким їх навчали у церкві та уміння які діти отримували у школі застосовувались

у повсякденності та у домашньому побуті, дім став місцем де ці два завдання виконувались [1].

У самотній тріаді-дім, церква, школа-перше місце займала родина [2]. Так як головне завдання освіти-виховати дітей розумними та людей з високими моральними якостями, як вважали пуритани цих ідеалів діти можуть досягти читанням Біблії, яка є основною книгою для читання [2].

На думку пуритан читаючи Біблію, діти таким чином засвоювали біблійні істини, і тому за таким принципом виховання, повинні зростати люблячими та благочесливими [2]. У вихованні дітей велике значення надавалося дисципліні, заохоченням різним та зберігати розумне.

Відповідно цьому твердженню центральне місце у домашній освіті пуритан займали діти. Поміж пуританського населення, особливо у колоніальний період, функція батька полягала у тому що він ставав наставником в освіті для дітей, його роль у вихованні дітей була більш значимою ніж роль матері [1].

Пуритани пояснювали залучення ролі батька у виховання дітей, концентрацією Трійці мається на увазі, що Бог є Богом-отцем, Богом-сином та Святим духом. За уявленнями колоністів через відносини з власним батьком діти формували образ Бога-отця, вони вірили, що вивчаючи життя свого батька, діти таким чином складають уявлення про любов і святість Небесного отця [1]. Батько відігравав важливу і особливу роль у вихованні хлопчиків. Так змалечку були поділені ролі дівчаток і хлопців, хлопчики з раннього дитинства допомагали батьку, дівчаток ж навпаки матерям [2]. З настанням шкільного віку після школи хлопчики допомагали батькові, якщо батько працює на полі, то хлопці повинні допомагати на полі, якщо батько працює у магазині то вони також повинні у ньому працювати [1].

Дівчатка, як правило допомагали матері, їх основне заняття було вчитися готувати, шити та бути благочесливими, якщо мати працювала на сільському ринку, то донька навчалася цій професії на прикладі матері[1].

Для колоністів були притаманні так звані «сімейні релігійні години», вони збиралися разом де вивчали Біблію і молилися, таким чином таке заняття згуртовувало родину, сприяло духовному росту, у дітей зростали навички читання, у дітей зароджувалося насіння духовної мудрості. Такі сім'ї також читали класичну літературу та газети [1]. Їм було важливо розширити власні знання. У них побутовала думка, що якщо людина була тією яка була високо моральною і не мала відповідних якостей, то знання які вона отримувала, вона могла використати невтішно і тим самим нашкодити [1].

У церковній сфері мета її полягала у тому щоб не тільки навчити читати Біблію колоністів разом з їхніми дітьми, а й зробити людей добрішими та мудрішими. При церкві існували початкові та середні школи, школа була адміністративним і освітнім центром, церкви трудилися над створенням коледжів. Пастирі цих церков роз'ясняли, як потрібно настановлювати свої сім'ї вдома. У таких школах навчання відбувалось на підґрунті благодійності, хоча також були і приватні школи поруч це давало змогу дітям різних соціальних груп та з різним економічним станом ходити до школи [2].

У розумінні пуритан, школа-це місце де діти вчать розвивати академічні здібності, але головна функція школи-займатися вихованням дітей, щоб вони вирости доброчесними людьми. Вчитель у свою чергу теж повинен бути доброчесним, так як головна мета системи освіти у пуритан-виховати доброчесну людину [2].

Таким чином можна зробити висновок, система освіти у пуритан складалася з трьох аспектів: дім-там діти під наглядом батьків читали Біблію та пізнавали Божу істину, допомагали батькам, хлопці вчилися у батька різному ремеслу, дочки у матері, головну роль у вихованні дітей виконував батько. У школі діти повинні були стати розумними та доброчесними людьми, вчитель у свою чергу також повинен відповідати цій характеристиці. Школи були як приватні так і школи створені на благодійні основі, і не було важливо з якого

класу суспільства ти походиш, чи який у тебе економічний стан освіта була обов'язковою для всіх, і навчалися там усі. Церква відповідала за те щоб навчити читати Біблію та зробити людей добрими та мудрими, наставники церков працювали над створенням коледжів.

Література

1. Вільям Джейнс. Історія Американської освіти. Школа, суспільство і загальний добробут-579ст.
2. Пилинський Я. Від нації мігрантів до нації громадян. Як американська освіта створила американську націю: наукове видання/наук. ред. Н.Г. Ничкало. - Київ: Стилос, 2016. - 324 с.
3. Cubberley E. The history of education.- Boston: Houghton Mifflin, 1920.

Рибак О. В.

Евакуація британських та французьких військ з Дюнкерка (1940 р.)

Евакуація з Дюнкерка, відома як операція «Динамо», – одна з найвизначніших подій Другої світової війни, що відбулася з 26 травня по 4 червня 1940 р. У той час, коли німецькі війська оточили союзні армії біля французького порту Дюнкерк, Велика Британія та її союзники здійснили масштабну рятувальну місію, евакуювавши понад 338 тисяч солдатів. Ця операція, названа «Дюнкерським дивом», стала символом надії та рішучості в боротьбі проти нацистської агресії.

Евакуація з Дюнкерка залишається актуальною для вивчення, оскільки вона є прикладом стратегічної адаптації та самоорганізації різних структур та індивідуумів в умовах воєнної катастрофи. Ця подія Другої світової війни ілюструє, як військові та цивільні зусилля можуть об'єднатися для порятунку тисяч життів, а також нагадує про важливість готовності до непередбачуваних викликів. У сучасному контексті, коли світ стикається з новими конфліктами та гуманітарними кризами, уроки Дюнкерка допомагають краще зрозуміти

логістику рятувальних операцій і значення єдності, а також доводить, що відступ з метою збереження життів може конвертуватись в далекоюсяжну перемогу.

Після вторгнення до Польщі у вересні 1939 р. та періоду «Дивної війни», коли активних бойових дій на Західному фронті майже не було, Німеччина ретельно готувала наступ на Західну Європу. План «Гельб» («Жовтий»), розроблений із внеском генерала Еріха фон Манштейна, передбачав «Удар серпом»: відволікаючу атаку на Нідерланди та Бельгію, щоб заманити союзні війська на північ, і головний удар через Арденнський ліс для прориву французької оборони. Німеччина зосредила три групи армій: Група «В» (29 дивізій) атакувала Бельгію, Група «А» (45 дивізій, включно з 7 танковими) просувалася через Арденни, а Група «С» тиснула на лінію Мажино. Бліцкриг спирався на швидкі танки, моторизовану піхоту, підтримку Люфтваффе та чітку координацію.

Наступ розпочався 10 травня 1940 р. Група армій «В» під командуванням Федора фон Бока блискавично атакувала Нідерланди та Бельгію: парашутисти захопили форт Ебен-Емаель і мости, Люфтваффе бомбардувало Роттердам, змусивши Нідерланди капітулювати 15 травня. Це спонукало Британський експедиційний корпус, французькі та бельгійські війська рушити на північ за власним оборонним планом посилення північних кордонів Франції, намагаючись стримати німців. Тим часом Група армій «А» під керівництвом Герда фон Рундштедта просувалася через Арденни – регіон, який союзники помилково вважали непрохідним. Попри затори на дорогах, танкові дивізії подолали ліс за три дні. 13-15 травня біля м. Седан німці прорвали слабку французьку оборону: Люфтваффе сіяло паніку бомбардуваннями, а танки Г. Гудеріана та Е. Роммеля форсували річку Маас, розгромивши французьку армію. Французький контрнаступ провалився через брак координації [1].

З 15 по 20 травня танкові дивізії стрімко просувалися на захід. Корпус Г. Гудеріана досяг Ла-Маншу біля м. Абвіля 20 травня, відрізавши британський

експедиційний корпус, французькі та бельгійські війська від основних сил на півдні. Союзники відступали до узбережжя, опинившись у «Дюнкерському котлі» – вузькій смузі біля порту Дюнкерк. Бельгія капітулювала 28 травня, а Франція була на межі поразки. Німецькі війська стискали кільце, Люфтваффе бомбардувало пляжі та позиції. Прем'єр-міністр Вінстон Черчилль, який вступив на посаду 10 травня, зіткнувся з загрозою втрати британської армії [2].

Подальші події увійшли в історію як «дюнкерське диво» та дали можливість врятувати оточену армію союзників. 24 травня А. Гітлер надав наказ призупинити наступ на «Дюнкерський котел», що через два дні дало змогу адміралу британського флоту Бертраму Рамсею розпочалася операція «Динамо». Дослідники вбачають в «Дюнкерському диві» цілу низку причин. Хмарна погода та зусилля британської авіації стримували Люфтваффе, специфічний пісочний ґрунт робив артилерійські обстріли малоефективними, до того ж болотисті території, з точки зору німецького керівництва, могли загальмувати танковий наступ. Також дослідники називають зміну стратегічних інтересів, спрямованих на захоплення Парижу. Є версія, яка популярна в мемуарах німецьких генералів, про навмисне рішення А. Гітлера надати британцям «золотий міст» для того, щоб зберегти свою армію для можливості з ними домовитись [3, с. 139].

Ініціатором і головним організатором операції з евакуації союзних військ під назвою «Динамо» став віце-адмірал Бертран Рамсей, командувач військово-морських сил у Дуврі. Планування почалося ще до офіційного старту операції. 19 травня 1940 р. Адміралтейство доручило Б. Рамсею готуватися до можливої евакуації, хоча спочатку розглядалися менші масштаби. Б. Рамсей і його команда оцінили ситуацію: Дюнкерк залишався єдиним доступним портом після захоплення німцями міст Булонь (23 травня) і Кале (26 травня). Однак порт зазнавав бомбардувань Люфтваффе, а мілководні пляжі ускладнювали підхід великих кораблів. Первісна мета була скромною – врятувати 45 000 солдатів за два дні, адже німецький тиск і атаки з повітря загрожували швидким знищенням

оточених сил. Б. Рамсей зібрав усі доступні ресурси Військово-морських сил: есмінці (близько 40), тральщики, пороми, транспортні судна й менші катери, здатні маневрувати біля берега [4, с. с. 273]. Логістика була складною: потрібно було організувати маршрути через Ла-Манш, враховуючи міни, припливи й атаки Люфтваффе, а також забезпечити паливе, медичну допомогу й харчування для врятованих.

Процес евакуації був одночасно хаотичним та вражаюче скоординованим. Портові споруди Дюнкерка зазнавали руйнувань від бомбардувань Люфтваффе, а великі кораблі не могли підійти близько до мілководних пляжів. Це спонукало до унікального рішення: заклик до цивільних суден. Сотні маленьких кораблів – рибальські човни, яхти, прогулянкові катери, буксири й навіть приватні баржі – вирушили з британських портів, таких як Рамсгейт і Ширнесс, щоб допомогти. Ці судна, керовані цивільними добровольцями, моряками та відставними військовими, перевозили солдатів із пляжів до більших кораблів або прямо до Англії [4, с. 273].

Тисячі солдатів вишикувалися в черги на піщаних пляжах, у дюнах і на імпровізованих причалах, як-от східний мол Дюнкерка – вузька дерев'яна конструкція, що стала ключовою для посадки на кораблі. Французькі та британські війська мужньо обороняли периметр навколо міста, стримуючи німецькі атаки, поки тривала евакуація. Люфтваффе безжально бомбардувало пляжі, кораблі й порт, потопивши десятки суден, зокрема есмінець британський «Вейкфул» і французький «Сірроко» [5, р. 63]. Попри це, британська авіація героїчно протистояла німцям, збиваючи літаки та послаблюючи атаки, а хмарна погода часто приховувала цілі від бомбардувальників.

Хоча, спочатку планували врятувати лише британські війська, але згодом евакуйовано й значну кількість французів та бельгійців. За дев'ять днів, з 26 травня по 4 червня, вдалося врятувати 338 226 солдатів: близько 198 000 британців і 140 000 союзників, переважно французів [4, с. 139]. Останні кораблі

забрали війська в ніч на 4 червня, коли німецький наступ посилювався, а периметр оборони впав. Тисячі одиниць техніки : танки, гармати, вантажівки – залишилися на пляжах, але збереження живої сили стало вирішальним [1].

Отже, операція «Динамо», яка стихійно планувалася та здійснювалася завдяки ініціативі цивільного населення Великої Британії, стала прикладом надзвичайно складної евакуаційної операції. «Дюнкерське диво» дало змогу зберегти британські та французькі війська, запобігти падінню морального духу й психологічній поразці, а також заклало підґрунтя для майбутньої перемоги над Німеччиною.

Література

1. Стадниченко К. «Чудо Дюнкерка», або операція «Динамо». *День*. 27 травня 1999. URL: <https://day.kyiv.ua/article/istoriya-i-ya/chudo-dyunkerka-abo-operatsiya-dynamo>
2. В обхід лінії «Мажино»: Бойові дії. URL: <https://drukarnia.com.ua/articles/v-obkhid-mazhino-plan-gelb-10b9n>
3. Манштейн Е. Втрачені перемоги. К., 2024. 728 с.
4. Черчилль В. Спогади про Другу світову війну. К., 2024. Т.1. 496 с.
5. Dildy D. Dunkirk 1940. Operation *Dynamo*. Osprey, 2010. 96 p.

Маціборко Є. О.

Трансформація історичної пам'яті Греції під час боротьби за незалежність

У часи національних випробувань особливої ваги набуває історична пам'ять – як основа самоідентифікації та як засіб легітимації боротьби. Грецька революція 1821 р. та подальша війна за незалежність, що стали символом спротиву та національного відродження, були не лише політичною, але й глибоко культурною подією, що пробудила пам'ять та увагу до античного минулого та його здобутків. У контексті триваючої боротьби України за незалежність, дослідження грецького досвіду розвитку концепції історичної пам'яті під час війни, на нашу думку може стати корисним та практичним.

Досліджуванні нами аспекти грецької революції 1821 р. та подальшої війни за незалежність були висвітлені: у книзі «Liberating Hellenism from the Ottoman Empire» [10], авторства Гонди ван Стін, статтях «An “Ancient” Landscape: European Ideals, Archaeology, and Nation Building in Early Modern Greece» [7], «Nineteenth-century travellers in Greek lands: politics, prejudice and poetry in Arcadia» та інших [8].

*Концепт
історичної
пам'яті в
умовах війни*

Із числа джерел необхідно виділити: переклад маніфесту Олександра Іпсіланти у британській газеті «Morning Chronicle» від 13 квітня 1821 р. [3], звернення Мавроміхаліса, голови Мессенського сенату повсталих, від 25 травня 1821 р. до громадян США [2], закон про наукові та мистецькі зібрання держави, а також виявлення, збереження і використання старожитностей від 10 травня 1834 р. та інші [1].

Після падіння Візантійської імперії основним ядром історичної пам'яті для грецького населення стала православна церква [5, с. 1]. Навіть у XVIII ст. існувала надія на повернення минулого устрою, що відображалася в розповідях про воскресіння останнього візантійського імператора і в пророцтвах про відновлення православного царства на Босфорі [6, с. 1-2]. Однак, на розі XVIII та XIX ст. поступово формується прошарок населення, який під впливом європейської освіти та філософії Просвітництва, намагається побудувати нову концепцію самоідентифікації із акцентом на античних здобутках. Хоча необхідно зазначити, що подібний світогляд був характерний лише для вузького кола еліт [6, с. 2-3].

Додаткового імпульсу для розвитку в цьому напрямку надавали дії іноземців, в основному із числа підданих країн Західної Європи, які займалися археологічними розкопками, дослідженнями та скупкою античних артефактів, а іноді відвертим розграбовуванням. Із числа найвідоміших подібних випадків необхідно виділити експедицію лорда Елгіна. В якості посла Великобританії у Константинополі він добився офіційного дозволу Порти на дослідження Парфенону, де під його проводом ряд артефактів було зарисоване, з деяких знято зліпки, але найцінніші – переміщено до Британії, серед них 12 скульптур, 15 метоп і 56 плит фризу [4, с. 264-265].

Іншим яскравим прикладом є вивезення із Греції статуї Венери Мілоської. Цей артефакт намагався придбати грецький фанаріот Ніколаос Мурузес, однак,

запропоновану ним ціну перебив секретар французького посольства в Константинополі Луї Марцел, який передав витвір мистецтва до Лувру [10, с. 32].

В очах деяких європейців греки були не гідними власного античного спадку, а його колекціонування все більше приймало змагальне-політичний характер, особливо між представниками Британії та Франції [10, с. 28-29].

Реакцією зі сторони греків стала активізація окремих громадян, в основному із числа європеїзованих. Одним із них був Адамантиос Кораїс, який ще у 1807 р. запропонував створити загальногрецький музей старожитностей та бібліотеку, в яких мали зберігатися знайдені давньогрецькі артефакти, рукописи та їх переклади. Схожі ідеї розвивала організація Філомузес Етерія (Philomousos Hetaireia), яка пішла далі і висунула думку про виключне право греків володіти власною античною спадщиною, однак до 1821 р. подібні рухи залишалися лише приватними ініціативами із вкрай обмеженими можливостями [10, с. 29-30]. Більшість населення хоча і засуджувало дії європейців, але активних кроків для їх зупинки не здійснювало [7, с. 13].

Після початку революції 1821 р. та подальшої війни за незалежність Греції, все більша суспільна увага стала приділятися грецькій історії та її досягненням, особливо античному періоду. В цьому контексті показовим є звернення Олександра Іпсіланті, одного із символів початку руху, яке мало слугувати призовом для греків по всьому світу до озброєної боротьби проти турецького володарювання. Іпсіланті апелює до образу античних пращурів, закликаючи згадати подвиги героїв Марафону та Фермопіл, «використовуючи стародавню мужність як зброю» [3].

Майже одночасно із цим, Петрос Мавроміхаліс, ще один із багаточисельних очільників повсталих, публікує звернення до громадян США від імені грецького народу, в якому відверто маніпулює моральними цінностями, спираючись на образи історичних постатей: «Ні, співгромадяни Пенна,

Вашингтона і Франкліна не відмовлять у своїй допомозі нащадкам Фокіона і Фрасібула, Арата і Філопемена...» [2].

На прикладі цих двох джерел яскраво помітний той факт, що публічне звернення до античної тематики та загравання із нею, слугували для деяких грецьких політиків скоріше елементами зовнішньої, ніж внутрішньої політики [7, с. 17]. Оскільки більшість самих греків не тільки не мали достатньої освіти, щоб оцінити тонкість та елегантність подібних прийомів, а й навіть не вміли читати [9, с. 13].

Слід зазначити, що деякі представники грецького населення навпаки активно сприяли витоку цінностей із країни, відомі випадки подібних дій навіть за сприяння членів Філомюзес Етерії, які продали та вивезли ряд скульптур з Егіни, хоча це пояснювалося кращими умовами їх зберігання у новому місці [7, с. 16]. Інші ж брали активну участь у їх руйнації, такі як Одиссеас Андруцос, один із військових ватажків повсталих, який незважаючи на ім'я античного героя, знищив статую лева в Херонеї, шукаючи під нею золото [4, с. 321].

Попри вищезазначені перепони та складнощі викликані війною, Філомюзес Етерії вдалося перейти від невеликої приватної організації до рівня ініціативної групи, яка впливала на рішення новоствореного грецького уряду. В 1824 р. Філомюзес відновляє свою діяльність, відаючи тепер не лише старожитностями, а й освітою, задля чого отримала від держави ряд приміщень, характерно, що всі вони до цього були мечетями [7, с. 16].

Незважаючи на скрутне становище уряду та міжусобиці серед повсталих, на початку 1826 р. усі старожитності Афін та Аттики були передані у відання Філомюзес Етерії і хоча регіон був захоплений турецькими військами вже влітку 1826 р., подібний крок свідчить про зміни у сприйнятті історичної спадщини. Показовим є епізод із голландським полковником, який в розпал війни придбав та вивіз ряд артефактів із Мілосу, на що один із членів уряду Маврокордатос демонстративно відповів у листі: «якщо старожитності, що знаходяться в

класичній землі Греції, високо цінуються всіма націями, то нація, яка щоденно проливає ріки крові, аби відвоювати їх у війні та викопати з надр землі, де вони ледве уникли наруги найтяжчого варварства, безсумнівно, має священні й незаперечні права. Усі повинні визнати та поважати ці права, а вчені й філелліни мають вважати навіть найменшу шкоду, заподіяну їм, святотатством [7, с. 19-20].

Таким чином, ми бачимо трансформацію сприйняття античної спадщини від ролі символічного капіталу до фактору національної легітимності та нового ядра історичної пам'яті для населення [7, с. 20]. Звісно, повноцінне діюче законодавство щодо охорони та збереження історичних пам'яток з'явиться лише у 1834 р. за сприяння вже баварського двору [1], однак, ми можемо стверджувати, що тенденція щодо розвитку у данному напрямку зародилася ще в період грецького республіканського уряду, хоча і не без фактору європейського впливу, оскільки, як висловила грецька дослідниця Елені Бастеа: «революція була орієнтована на Європу не менше, ніж вона була направлена проти османів» [8, с. 2-3].

У Греції періоду революції 1821 р. та подальшої війни за незалежність апеляція до античного минулого, образів героїв та їх діянь стала засобом самоідентифікації для окремих еліт, а згодом і для значної маси населення. Попри початкову відчуженість від цих ідей, в умовах війни сформувалася нова система цінностей та історичної пам'яті, на що, безумовно, вплинув і зовнішній фактор у вигляді європейських мандрівників, вчених та колекціонерів. За відносно короткий проміжок часу відбулася еволюція від сприяння відчуженню античних артефактів до їх систематичного захисту на державному рівні. Подібні процеси сприяли не лише збереженню історичної спадщини, а й розвитку самих державних інституцій, в першу чергу пов'язаних із освітньою та науковою діяльністю.

Література

1. Gesetz, die wissenschaftlichen und artistischen Sammlungen des Staates, ferner die Auffindung und Erhaltung der Alterthümer, sowie deren Benützung betreffend : of 10.05.1834.
URL: <https://transllegisl.hypotheses.org/uebersicht/koenigreich-griechenland-1892-05-10u22> (date of access: 14.04.2025).
2. Mavromichalis P. To the Citizens of the United States. *Hellenic independence and America's contribution to the cause*. Rutland, 1934. P. 159–161.
URL: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015008435581&seq=7> (date of access: 14.04.2025).
3. Ypsilantis A. Greek insurrection. *Morning Chronicle*. 1821. 13 April. P. 3.
URL: <https://britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/BL/0000082/18210413/003/0003?browse=true> (date of access: 14.04.2025).
4. Маринович Л. П., Кошеленко Г. А. Судьба Парфенона. Москва : Языки русской культуры, 2000. 352 с.
5. Петрунина О. «Великая идея» в греческой литературе и искусстве XIX – начала XX века. *academia.edu*.
URL: https://www.academia.edu/6319102/_ВЕЛИКАЯ_ИДЕЯ_В_ГРЕЧЕСКОЙ_ЛИТЕРАТУРЕ_И_ИСКУССТВЕ_XIX_начала_XX_века (дата звернення: 14.04.2025).
6. Петрунина О. Представления греков о судьбе Османской империи в XVIII - начале XX в. *cyberleninka*.
URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/predstavleniya-grekov-o-sudbe-osmanskoj-imperii-v-xviii-nachale-xx-v> (дата звернення: 14.04.2025).
7. Athanassopoulou E. F. An «Ancient» Landscape: European Ideals, Archaeology, and Nation Building in Early Modern Greece. *academia.edu*.
URL: https://www.academia.edu/2338816/An_Ancient_Landscape_European_Ideals_Archaeology_and_Nation_Building_in_Early_Modern_Greece (date of access: 14.04.2025).
8. Bastea E. Nineteenth-century travellers in Greek lands: politics, prejudice and poetry in Arcadia.
URL: <https://www.unm.edu/~ebastea/pdfs/19th%20C.%20Travellers.pdf> (date of access: 14.04.2025).
9. St Clair W. That Greece Might Still Be Free The Philhellenes in the War of Independence. Cambridge : Open Book Publishers, 2008. 478 p.

10. Van Steen G. Liberating Hellenism from the Ottoman Empire. New York : Palgrave Macmillan, 2010. 264 p.

DOI: <https://doi.org/10.24195/978-617-7790-55-5-2025-5>

Окорочова В. В.

Memory as a social phenomenon in the history of Paul Ricoeur

Paul Ricoeur entered the history of philosophical and historical thought as a prominent thinker in the field of collective memory issues. Interestingly, his ideas have become generally accepted and known in modern circles of scientific research on this topic. As noted by K. Sigov, professor at the Sorbonne and the University of Chicago, Paul Ricoeur was also an honorary professor at more than 30 universities around the world, including the Kyiv-Mohyla Academy. The scientist continues that at the turn of the 21st century, Ricoeur's philosophy plays a fundamental role, similar to that played for the culture of the 20th century by the thought of Bergson, Husserl, Heidegger, Wittgenstein, and Gadamer. Ricoeur brought classical thought far beyond the scope of philosophical and humanitarian circles - into the broad field of public life of mankind. He returned to practical philosophy that high dignity that is almost forgotten in post-communist countries [4, p. 6].

Another Ukrainian researcher, O. Losyk, analyzing his works, draws attention to the fact that the approximately 700-page volume “Memory, History, Oblivion” became not only another meaningful monograph in his fruitful output, but also an extremely valuable semiotic index in modern memory studies. The book received excellent reviews in the non-French-speaking intellectual world and contributed to the deepening of interdisciplinary cooperation between humanists, primarily philosophers of history, historians of philosophy, political scientists and art historians [1, p. 57].

It is interesting that P. Ricoeur addresses the problems of history within the framework of his study of the good life of “the capable man” (*l'homme capable*) together with other people. Addressing the problems of personality and social life, the scientist first posed the question of memory and was able to see its complex, dialectical

connection with history. In his book, which we mentioned above, the philosopher defines memory as the matrix of history, since it is the custodian of the problematic concerning the representative relationship of the present to the past. The thinker creates an image of the origin of history from the womb of memory, which also implies in the background the metaphor of genetic continuity.

The assertion that memory is the matrix of history implies the following characteristics:

- 1) the problematic of representing the past in the present originates and is preserved in memory;
- 2) memory transmits to history the paradigm of distance and the efforts of reflexive memory to find memories;
- 3) memory gives history a representative impulse through testimony;
- 4) memory and history diverge at the point of establishing a correspondence between the past and the image-representation of the past, each using its own methods for this;
- 5) this divergence and even opposition does not give an advantage to either side in the representation of the past, but implies sensitive work to maintain a balance between memory and history.

It is noteworthy that P. Ricoeur divided all traces of the past into three types: material, cortical and affective. The first are documents and artifacts, the second are neural connections, and by affective Ricoeur means “the passive preservation of primary impressions: an event has struck us, touched us, affected us, and its affective sign remains in our consciousness” [5]. From his point of view, memory is an intentional focus of consciousness on the past, while the object constituted as a result of memory activity is recollection as a representation of a specific thing or phenomenon. If the term “memory” is used to denote a holistic and unified human ability, then recollection is characterized by a multiplicity of manifestations and variability of the levels of their distinction.

P. Ricoeur identifies the following dichotomies that define the term “recollection”:

1) habit - recollection. Remembrance is a purposeful human activity to preserve fragments of the past and recreate them in the present; remembrance, by the very fact of its invocation, constitutes the gap that exists between the fact that occurred in the past and the fact of turning to the past. Habit is a mimetic memory that is built on automatic imitation of established patterns of behavior and the absence of reflection on one's own activity;

2) Recalling in memory - recalling in memory. Recalling in memory can be caused by associative thinking or sensory perception, while recalling in memory presupposes a purposeful activity of searching for the necessary fact or object in the past. This type of recollection is closely connected with the phenomenon of forgetting, since people search for what they fear they have forgotten - temporarily or forever, without being able to draw a line on the basis of ordinary experience between the two hypotheses about the principles of oblivion: whether it is a question of the final erasure of traces of previously acquired knowledge or a temporary obstacle preventing their activation, which can be overcome if necessary. Recalling in memory, therefore, is the unfolding of a "folded" memory from a single image under the influence of the fear of oblivion. The above-mentioned dichotomies explain the "places of memory" that the scientist speaks about in his research [5].

According to Nagorna L., "places of memory act primarily as reminders – strongholds of memories, which alternately serve a weakening memory, a fight against forgetting and even as a silent replacement for lost memory. Places "live", as records, monuments live, perhaps as documents, while memories, transmitted only verbally, soar, obeying the will of words". It is not only about the duty to preserve the material; those who live owe their existence to those who are no longer there. And here the problem of inversion of the dynamics of memory itself arises – artificial models displace real, unpredictable and wayward memory. "The lip-service tendency to reduce the place of memory to a topographical place" means nothing more than creating an opportunity for the inflating of the cult of memory into its distorted form

– the cult of commemoration. If memory is brought to the fore (only to it, they say, France owes a unifying principle), both the role of the state and the function of history are leveled. Taken together, this creates the possibility of “harming the very idea of a place of memory [2, p. 66].

But, at the same time, later, delving into the problems of places of memory, Ricoeur notes the disappearance of the meanings that places of memory carry in material objects, as a result of which the problem of displacement by artificial models of real, unpredictable and wayward memory arises. The cult of remembrance is, according to P. Ricoeur, a kind of absolutization of the idea of heritage, of all kinds of forms of remembrance from memorial ceremonies to rituals of remembrance. Thus, the concept of a “place of memory” as a symbolic tool loses its purpose, the past no longer serves the future, but is distorted to the detriment of the present, just like history in Nora [3, p. 7].

In this way, Paul Ricoeur details the study of memory, gives examples of dichotomous comparisons regarding the concept of "recollection" and comes to the conclusion that the object constituted by memory is endowed with the attribute of real existence, and the object created by the imagination is a priori perceived as something illusory and fictitious. The scientist insists that recollection serves as a way of returning to oneself, one's impressions and sensations, and not necessarily mental, but bodily. The point is that temporal characteristics are embedded not in thinking, but in human corporeality itself, which records sensory experience and is capable of evoking memories of this experience in the event of getting into a similar situation. The body here acts as an intermediary for the transmission of images about the location in space, it is memories associated with bodily perception that allow a person to localize his stay in the coordinates of memorable places.

Література

1. Лосик О. Філософія пам'яті Поля Рікера. *Вісник Львівського університету*. 2011. Вип. 14. С. 57-63.
2. Нагорна Л. Поняття «місце пам'яті» в системі Memory studies. *Регіональна історія України. Збірник наукових статей*. 2014. Випуск 8. С. 55–74
3. Носова Г. Ю. Пам'ять проти історії за П. Нора. Чому і як? *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2020. Випуск 2(172). Том 2. С. 3-14.
4. Сігов К. Б. Поль Рікер: пам'ять, історія, вічність. *Дух і літера*. 2006. № 15-16. С. 6-17.
5. Ricoeur P. *La Mémoire, l'Histoire, l'Oubli*. Paris: Le Seuil, 2000. 675 p.
<https://ru.scribd.com/doc/134881456/Paul-Ricoeur-La-Memoire-l-histoire-l-oubli-Editions-du-Seuil-2000>

Малога О. А.

**Зовнішньополітична стратегія Данії
в епоху наполеонівських війн (1799-1814 рр.)**

Данія – відома як «країна-ворота» у Балтійське море; та як одна з наймиролюбивіших країн Європи. Її становище у період наполеонівських війн тісно пов'язаний з об'єднанням збройного нейтралітету, битвою при Копенгагені 1801 р., бомбардуванням Копенгагена 1807 р. та Кільською угодою.

В означений період королем Данії частково був Кристіан VII (1766-1808), проте він був психічно хворий, що обумовило відсторонення його від державних справ і зосередження реальної влади в руках його сина, регента – Фредеріка VI (1808-1839). Данія являла собою країну, яка була об'єднана з Норвегією за дансько-норвезькою унією та мала назву королівство Данії та Норвегії (Данія-Норвегія). Ця країна охоплювала територію Данії, Норвегії; а також Гренландію, Ісландію, Фарерські острови; дві німецькі провінції Шлезвіг і Гольштейн та мала декілька колоній у різних частинах світу. Стратегічно вона контролювала вихід до Балтійського і Північного моря [1, р. 3].

Данія зустріла наполеонівські війни учасником другого збройного нейтралітету (1800-1801), до якого входили Російська імперія, Пруссія,

Швеція. Це об'єднання було проти обшуків торговельних кораблів, які здійснювали британці. Як країна, Данія позиціонувала себе як та, що прагнула залишитись осторонь воєнних дій та зберегти торгівлю без британського втручання [2, р. 97].

Для Британії доступ до Балтійського моря був особливо важливим, а «збройний нейтралітет» потенційно міг обмежити доступ до важливих ресурсів, затребуваних у тому числі для будівництва флоту. На початку березня Пруссія вдається до наступальних дій, що певною мірою спровокувало Британію. Був окупований Ганновер, німецьке володіння британського короля Георга III [1, р. 4].

Британія сприймала Лігу як ворожу коаліцію по відношенню до себе. У відповідь на загрози своїм економічним та політичним інтересам Британія обрала Копенгаген мішенню для нападу. У березні 1801 року британський флот вирушив до Копенгагену. Врешті, Великобританією був нанесений превентивний удар.

2 квітня 1801 р. була розпочата битва. Гавань при Копенгагені була захищена ланцюгом лінійних кораблів та батареї. Метою Великобританії було змусити Данію полишити Лігу. У цій битві зі сторони британців командували адмірал Хайд Паркер та контрадмірал Гораціо Нельсон. З цією битвою пов'язаний напівлегендарний сюжет про те, як данці почали відходити та Паркер подав сигнал Нельсону, що треба припинити переслідування. А Нельсон, у свою чергу, демонстративно подивився у підзорну трубу сліпим оком, та зауважив, що нічого не бачить і продовжив бій. Битва тривала кілька годин. Данія героїчно захищала себе, але несприятливий баланс сил врешті-решт схилив її до визнання поразки та перемир'я з поступками.

Незабаром, після битви, розійшлася звістка, що російський імператор, Павло I, лідер Ліги збройного нейтралітету, був вбитий 24 березня. Таким чином, Лігу полишили Данія (вимога Великобританії) та Російська імперія (смерть

імператора та зміна політичного курсу). Після того, як звістки почали стрімко поширюватись, інші країни покинули Лігу і вона розпалась.

Незважаючи на поразку 1801 р. Данія мала п'ятий за величиною флотом у Європі. Після цього Данія стає нейтральною країною, що продовжуватиметься до 1807 р. До 1807 р. вона торгувала з обома ключовими суперниками в наполеонівських війнах: Англією і Францією [1, р .4].

Після укладення миру в Тільзиті для Британії загрожувало ізолювання від Європи. Континентальна блокада формально поширилась на Російську імперію, і незабаром могла охоплювати межі Балтійського моря загалом. Данія після підписання Тільзиту все ще залишалася нейтральною країною і продовжувала лавіювати між двома ключовими суперниками – Британією та Францією. З поширенням звістки про події з Тільзиту ситуація почала швидко змінюватись [1, р. 4].

З розвитком подій продовження курсу на нейтралітет ставало дедалі складнішим. У довгостроковій перспективі перебування Данії у стані нейтралітету було неможливим. Данія могла бути поглинена як Францією, так і Англією. Враховуючи географічне розташування, зближення з Наполеоном було більш оптимальним для Данії, адже зближення з Великобританією могло спровокувати вторгнення французів з суші, що було більш небезпечним.

Данський флот, що займав на той час 5-е місце у світі за потужністю, приваблював французів. Він міг стати інструментом, що усунув суттєве відставання Франції від Великобританії за військово-морськими силами. Британія усвідомлювала такий стан речей, і вагалась з приводу рішення щодо Данії. В результаті, вона наважилась на удар на випередження. Враховуючи нещодавню звістку про Тільзит, британський уряд ухвалює рішення відправки флоту до Копенгагена.

6 серпня 1807 року Наполеон повідомив данському посланцю в Парижі, що його країна має або оголосити війну Великобританії і приєднатися до

континентальної блокади проти неї, або чекати на оголошення війни з боку Франції; про вимогу передати флот не зазначалося [2, р. 97].

Вважається, що вступ Данії у війну на боці Наполеона обернувся для неї катастрофічними наслідками. При цьому, варто підкреслити, що варіанти вибору в Данії були суттєво обмежені, і вступ у війну на боці Наполеона відкривав для Данії більш сприятливе майбутнє. Це був час після прийняття Тільзитського миру, що ознаменувався зсувом балансу сил на користь Наполеона. Варіанти розгортання подальших подій Наполеонівських війн та врешті поразка Наполеона були для сучасників непрогнозованими.

Воєнні дії розпочались без оголошення війни. За місяць до бомбардування, 2 серпня столиця Данії була ізольована через блокаду Зеландії. Британські дипломати здійснили підступну пропозицію: Данії пропонувалось роззброїтися (здати флот) і капітулювати, на що Копенгаген відповів рішучою відмовою. Британці, бажаючи змусити данців виконати поставлені умови вдаються до терору цивільного населення, використавши не лише типову артилерію, а і ракети Конгріва. За рішенням британського уряду – прем'єр міністра, 3-го герцога Портленда розпочалось бомбардування, здійснене з боку британських сухопутних сил, що висадились поблизу міста під командуванням Артура Веллсі (Веллінгтона) та військово-морськими силами під командуванням Джеймса Гамб'є.

Бомбардування тривало з 2 по 5 вересня 1807 р. Населення міста Копенгаген на початку XIX ст. (1801 р.) складало близько 101 000 осіб. Наслідком бомбардування стали жертви і розруха. По місту було випущено близько 6000 снарядів. Внаслідок бомбардування руйнувань зазнали житлові об'єкти та пам'ятки. Загинуло близько 2000 цивільних та зруйновано 1500 житлових помешкань; зруйнована церква Богоматері, зазнали руйнувань інші об'єкти Після 3 днів бомбардування Данія капітулює та віддає флот (близько 60

кораблів). [3, р. 6; 4, р. 205]. Коли події з Копенгагену почали поширюватись, уряду в Лондоні довелося виправдовувати скоєне, прикриваючи терор цивільного населення «превентивною атакою» на загрозу збоку Франції. [1, Р. 1-2].

Відомий данський письменник Ганс Крістіан Андерсен у своїй спогадах «Мій хресний батько» згадує про бомбардування Копенгагена. Він зазначає про суттєві руйнування у місті та велику силу духу міщан, які вірили, що відбудують зруйноване по закінченню воєнних дій. [5, р. 13]. Незабаром після відходу британського флоту місто почало відбудовуватись. У цьому процесі особливо відзначився данський архітектор Крістіан Фредерік Гансен.

У відповідь на терор цивільних та захоплення флоту Данія стає неофіційним союзником Наполеона проти Великої Британії протягом 1807-1814 рр. Також, Данія у 1808 р. оголошує війну Швеції. У межах цієї війни Британією в 1807-1808 рр. були захоплені данські колонії в Карибському басейні (Вест Індія: Сент-Томас, Сент-Джон, Сент-Круа); Індії (Транкебар, Серемпур); Західній Африці (Золотий Берег). Ці колонії будуть повернуті Данії за домовленостями на Віденському конгресі.

Після бомбардування Копенгагену Данія де-факто ставала союзником Наполеона, проте офіційного утвердження союзу не було. Вступ у війну Данії з офіційним прийняттям континентальної блокади мав катастрофічні наслідки для Данії. Країна, ледь частка доходу якої складала морська торгівля опинилася у надзвичайно скрутному становищі. На цьому етапі притаманними явищами стають контрабанда, яка різними способами неофіційно обходила правила континентальної блокади та корсарство, завдяки якому Данія намагалася поповнити свою скарбницю. Наростала криза, що супроводжувалась інфляцією, данська крона знецінювалась та у 1813 р. настав дефолт – уряд визнав себе банкрутом.

22 липня 1813 р. до коаліції проти Наполеона доєднується Швеція. За умовою вступу у війну на боці шостої антифранцузької коаліції шведському кронпринцу Жану Бернадоту пропонувалася Норвегія. Після битви поразки Наполеона під Лейпцигом Данія опинилася ізольованою від Франції.

Данія капітулювала перед шостою антифранцузькою коаліцією і опинилася на стороні програвших війну. 14 січня 1814 р. укладається Кільський мир, яким завершується участь Данії у наполеонівських війнах. За цим миром Данія роз'єднувалась з Норвегією. Це припиняє 400-літню приналежність Данії та Норвегії до єдиної держави. Норвегія переходить до складу Швеції на правах обмеженої автономії [6, Р. 83-84].

Згідно Кільського договору, Данії пропонувалась компенсація за Норвегією. Швецією на користь Данії передавалась Шведська Померанія та острів Рюген.

Віденський конгрес скорегував положення Кільського миру. Данії повертались відібрані колонії, натомість захоплений архіпелаг Гельголанд залишився за Британією. Шведська Померанія, що перебувала у складі Данії передавалась Пруссії. Пруссія у форматі компенсації передає Данії Саксен-Лауенбург, який стає герцогством та на основі персональної унії підпорядковується данським королям.

Після Віденського конгресу для Данії починається процес виокремлення національної ідентичності. Для данців наступив період виходу з кризи та поступової відбудови, у наступні 30 років Данія не воювала з іншими країнами що збігається з періодом «золотого віку» – розквіту культури, освіти, мистецтва.

Література

1. Simms B., Peak T. From Commerce to Violence: The Second Bombardment of Copenhagen (1807). *Studia historica Gedanensia*, Vol. 13, 2022. P. 110-120.
2. Glover G. The Two Battles of Copenhagen, 1801 and 1807: Britain and Denmark in the Napoleonic Wars. Pen & Sword Military. Barnsley, 2018. 314 p.

3. Golding C. Amphibians at heart : the battle of Copenhagen (1807), the Walcheren expedition, and the war against Napoleon. *Society for Army Historical Research*. Vol. 90, No. 363, 2012. P. 167-188.

4. Aagesen A. The Copengagen district and its population. *Geografisk Tidsskrift*, 1960. 213 p.

5. Andersen H. Godfather's Picture-Book. 1868. 14 p.
URL: <https://www.epedagogia.com.br/materialbibliotecaonline/1985Godfathers-Picture-Book.pdf>.

6. Zerlang M. Orientalism and modernity: Tivoli in Copenhagen Nineteenth-Century Contexts. 1997. P. 81-110.

Руденко А. О.

Причини Індо-Пакистанського конфлікту

В історії конфліктів Індо-Пакистанський посідає особливе місце, оскільки має низку особливостей характерних для цього регіону: центральним питанням конфлікту досі є суперечка щодо належності регіону Джамму та Кашмір, а також деякі інші територіальні суперечки; наявність серії збройних зіткнень між країнами у другій половині ХХ століття що вказує на постійну напруженість (останні десятиліття характеризуються безперервною конфронтацією на кордоні. Сторони регулярно обстрілюють прикордонні райони противника, що призводить до жертв серед військового персоналу та мирного населення, а також обмінюються взаємними звинуваченнями; 2003 р.); ядерна складова є важливим чинником відносин між країнами; має вплив на регіональну та міжнародну безпеку тощо.

По суті еволюція двосторонніх взаємин Індії та Пакистану практично залишилася незмінною у післявоєнний період. Ці взаємини стояли і продовжують стояти надто близько до державних ідей, що становить ядра цих держав, для того, щоб стосунки наразилися на якісь серйозні зміни. Цікаво, що навіть ООН, який займав ключове місце у міжнародних відносинах, не міг змінити запеклого характеру боротьби.

Цікаво, що розвиток за умов постійної конфронтації вплинув на формування військової доктрини двох держав. Так, військова думка незалежної Індії спочатку розвивалася з урахуванням загрози Пакистану: ескалація напруженості після поділу країни в 1947 р. і неврегульовані територіальні суперечки спричинили війну і створили умови для тривалого протистояння Нью-Делі та Ісламабаду. До початку 2010-х років військова доктрина Індії являла собою не консолідований документ, а компіляцію доктрин окремих видів збройних сил, що регламентують не лише безпосередньо ведення бойових дій, а й питання військового будівництва, матеріально-технічного забезпечення, підготовки особового складу та ін., а також ядерної доктрини. Цьому сприяла, в тому числі, і позиція громадянської влади, яка прагнула зміцнити контроль над міністерством оборони і не допустити зростання впливу військових через певний вакуум довіри, в умовах якого керівництво країни побоювалося посилення військового істеблішменту та свідомо обмежувало його повноваження.

Як зазначає Д. Тулінова, щодо причин конфлікту та можливих шляхів його вирішення думки розходяться. Одні експерти вважають джерелом конфлікту взаємну недовіру та історичні розбіжності, а інші вважають джерелом конфлікту політичну боротьбу за владу та ресурси [2, с. 289]. Індो-Пакистанський конфлікт не обмежується лише Кашміром, а поширюється також на Сіачен і Качч. Ці розбіжності виникають через релігійну та етнічну напруженість між індуїстським і мусульманським населенням, особливо поширену у прикордонних регіонах. Багато експертів вважають, що конфлікт може бути вирішений лише мирним шляхом через діалог і компроміс між двома сторонами [2, с. 290].

На думку іншого українського дослідника С. Кисіль, ситуацію ускладнює залученість в індो-пакистанський конфлікт китайської сторони. Налагодженню відносин між Індією й Пакистаном заважало зближення Китаю з Пакистаном. Інтерес Китаю проявлявся в прагненні отримати доступ до багатих ресурсами

Середньої Азії через розширення торгівлі. Тим самим у Китаї сформувалися свої претензії на частину Кашміру [1, с. 79].

Зазначені вище акценти стану конфлікту вказують на необхідність визначити його основні причини:

1. Періодично виникає протистояння між сикхами, індуїстами та мусульманами. Поділ лише спровокував дану суперечність, і мусульмани, які проживають в Індії, мігрували до Пакистану, а індуїсти та сикхи, які проживають на території Пакистану – до Індії. Переселення індуїстів та мусульман було найбільшою вимушеною масовою міграцією та супроводжувалося військовими зіткненнями. Наслідками подібних дій, за оцінками різних джерел, стала велика кількість жертв від півмільйона до мільйона переселенців.

2. Боротьба за території. Британська влада вважала, що різні князівські держави повинні будуть приєднатися до Пакистану чи Індії, виходячи з їхнього географічного положення. Головним протистоянням у цьому питанні стала боротьба за князівські території: Кашмір (Джамму та Кашмір). Джамму та Кашмір стратегічно розташований між Індією та Пакистаном на північному заході півострова Індостан, також має кордони з Китаєм на сході, з Афганістаном на півночі, штатами Індії Хімачал-Прадеш та Пенджаб на півдні [3].

Кашмір спочатку не мав для країн стратегічного значення, на перший план висувалась ідеологічна та символічна складова. Для Пакистану, а точніше для формування пакистанського народу цей конфлікт був засобом довести і розвинути свою національну ідентичність. Для Індійської сторони Кашмір - форма показати національну єдність всупереч релігійній ворожнечі. Оскільки поразка чи поступка у конфлікті ставлять під загрозу саму державну концепцію чи більше, існуванню держава, зумовив той характер «непримиренної ворожнечі» («enduring rivalry») між двома країнами [4, с. 46].

Сучасний стан конфлікту відрізняється також тим, що Індія та Пакистан переслідують і економічні інтереси, пов'язані зі значними водними та

рекреаційними ресурсами Кашміру. Поки Кашмірська проблема залишається невирішеною, між Індією та Пакистаном зберігається взаємна недовіра, а це стимулює обидві сторони до зміцнення своєї обороноздатності та розвитку ядерних програм. Мирне вирішення Кашмірської проблеми на двосторонній основі може запобігти розповсюдженню ядерної зброї у всьому Південноазійському регіоні. Такий характер конфлікту дозволив Індії стати активним учасником Руху Неприєднання, який кинув виклик Холодній війні загалом. Обидві країни намагалися брати максимум із Холодної війни для себе самих, не даючи біполярному протистоянню втрутитися кардинально в їхнє власне.

Література

1. Кисіль С. Роль Китаю у відносинах Індії та Пакистану. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2021. № 2 (10). С. 78-90.
2. Тулінова Д. Індо-Пакистанський конфлікт 1947 р. – наш час. Травневі студії: історія, політологія, міжнародні відносини. Збірник матеріалів V Міжнародної наукової конференції студентів і молодих вчених. 2 травня 2024 р. ВИПУСК 9. Вінниця: ДНУ ім. В. Стуса, 2024. С. 289-291.
3. Boni F. Sino-Pakistani Relations: Politics, Military and Regional Dynamics. *Journal of Chinese Political Science*. 2020. Vol. 26 (1). https://www.researchgate.net/publication/347253946_Sino-Pakistani_Relations_Politics_Military_and_Regional_Dynamics_Filippo_Boni
4. Kumar S. India and Pakistan: Issues in Foreign Relations. Anmol Publications Pvt. Limited, 2006. 467 p.

DOI: <https://doi.org/10.24195/978-617-7790-55-5-2025-6>

Набока О. В., Черкащенко О. О.

Політика США у корейській державі Чосон під час японсько-китайської війни 1894 – 1895 рр.

Посилення ризику розгортання військового конфлікту на корейському півострові на сучасному етапі обумовлює актуальність вивчення розвитку ранішніх відносин між Корейською державою Чосон та США наприкінці XIX ст.

Важливість дослідження теми обумовлено і тим, що ця тема майже не розглянута у українській історіографії.

Незважаючи на опір з боку Цинської імперії та незначну зацікавленість корейськими справами з боку офіційного Вашингтону, присутність американських політичних та комерційних структур у Чосоні на межі 1880–1890-х рр. ставала дедалі помітнішою. Проте подальше зростання цього впливу було перерване внутрішніми заворушеннями, які суттєво вплинули на зовнішньополітичне становище Корейської держави. Важливою подією, що ініціювала цей процес, стало селянське повстання Тонхак (1893 – 1895), спрямоване проти зростаючого впливу іноземців у Кореї.

Заворушення, які наприкінці 1893 р. розпочалися як спонтанні селянські бунти у південно-західних регіонах країни, які навесні 1894 р. переросли у широкомасштабне повстання. Бунтівники захопили столицю провінції Чонджу, що змусило корейського правителя Коджона (1863 – 1919) у червні 1894 р. звернутися за військовою підтримкою до Пекіну. У свою чергу, китайський уряд охоче скористався можливістю розширити свій вплив у Кореї, ввівши туди війська. Однак це порушувало міжнародні домовленості, укладені після придушення прозахідного заколоту 1884 р., коли було досягнуто угоди між китайськими та японськими представниками щодо одночасного виведення військ обох країн із Кореї.

Згідно з положеннями укладеної тоді Тяньцзінської конвенції 1885 р., перед будь яким можливим введенням військових контингентів у Чосон Пекін повинен був узгодити свої дії з Токіо. Однак Китай проігнорував цю умову, що спровокувало Японію також направити до Кореї свої військові частини. Загальне погіршення китайсько-японських відносин у 1894 р. невдовзі переросло у відкритий військовий конфлікт [2, с. 21].

Після придушення повстання Тонхак військові контингенти Китаю та Японії не залишили Корейський півострів. Навпаки, з липня 1894 р. між ними

розпочалися бойові дії. Вже 28 червня 1894 р. Японія висунула корейському уряду вимогу офіційно визначитися зі своїм політичним статусом, зокрема, питанням формальним васальної залежності від Цинської імперії. Це поставило Сеул у складне становище: будь-яке рішення могло спричинити збройне протистояння з однією зі сторін конфлікту. Офіційний Сеул у відповідь заявив, що Чосон є незалежною державою, яка має такі ж права, як і Японія [2, с. 29].

Проте таке формулювання не задовольнило японську сторону. 5 липня 1894 року корейський посол у США Є Сон Су телеграфував до Білого дому, повідомляючи про зустріч корейських урядовців із японськими дипломатами, під час якої останні заявили, що японські війська не будуть виведені з Кореї. У відповідь Корея звернулася до США з проханням виступити посередником у міжнародних переговорах щодо врегулювання конфлікту [2, с. 30]. Подібне звернення надійшло й від китайського уряду, який закликав американських дипломатів сприяти виведенню японських військ із Кореї. Проте Вашингтон зайняв нейтральну позицію й відмовився втручатися у конфлікт.

Ця позиція США сприяла тому, що 23 липня 1894 р. японські військові здійснили збройне захоплення королівського палацу, взяли Коджона під охорону та роззброїли його охорону. Дії Японії викликали нову хвилю протестів серед населення, що призвело до відновлення повстання Тонхак восени 1894 р. Проте, попри значну чисельність (близько 100 тисяч селян), повстанці не змогли протистояти добре оснащений японській армії, яка до кінця 1894 р. повністю придушила повстання.

Американський дипломат Джон Сілл (1831 – 1901), який перебував у Кореї з 1894 по 1897 рр., на посаді посла з тривогою спостерігав за зростаючим японським впливом. Подібно до більшості своїх попередників, Сілл неофіційно підтримував корейську незалежність і негативно сприймав політику Японії. Він підтримував призову Коджона у червні 1894 р., який звернувся до міжнародної спільноти із закликом сприяти виведенню китайських і японських військ із Кореї.

Проте Японія відмовилася залишити півострів без аналогічних дій з боку Китаю [4, с. 23].

Сілл, побоюючись ескалації конфлікту, звернувся до командування американських військових кораблів у регіоні із проханням збільшити присутність США для захисту американських громадян. У липні 1894 р. Сілл доповідав у Білий Дім, що японці планують розміщення 15-тисячного військового контингенту в Кореї [4, с. 32]. Він також повідомив про відновлення американської військово-морської присутності в порту Чемульпо, що забезпечувало певний рівень захисту для американських громадян.

Однак офіційний Вашингтон продовжував утримуватися від активного втручання. У жовтні 1894 р., коли Велика Британія, Німеччина, Франція та Росія обговорювали можливість міжнародної інтервенції для гарантування суверенітету Кореї, Вашингтон офіційно відмовився приєднатися до цієї ініціативи [5, с. 30].

Попри формальний нейтралітет, США фактично сприяли Японії, очікуючи, що її домінування відкриє для Вашингтону нові політичні та економічні перспективи в Кореї. Після підписання Сімоносекського договору 17 квітня 1895 р. Китай офіційно визнав незалежність Кореї, що відповідало інтересам США.

Однак політика Вашингтону виявилася недостатньо активною. У лютому 1896 р. Коджон, не отримавши підтримки США, знайшов притулок у російському посольстві в Сеулі. Це дозволило Росії посилити свій вплив у Чосоні, відтіснивши Японію та тимчасово закріпивши свій статус гаранта корейської незалежності [1, с. 23].

Отже, внаслідок прорахунків американської дипломатії Вашингтон втратив можливість стати ключовим гравцем у корейському питанні, поступившись ініціативою Токіо та Санкт-Петербургу. Настійливе дотримання Білим Домом політики нейтралітету сприяло тому, що з провідної держави на корейському півострові, якою вона прагнула бути до Японсько-китайської війни 1894 – 1895

пр., вона перетворилася на другорядну і до середини XX ст. не відгравала помітної ролі у регіоні.

Література:

1. Gurtov, M., Larson, J., Swartout, R. Korea's amazing century: from kings to satellites. Chinese-Japanese War, Enforcement of Regulation Respective to Fur Seals, Mosquito Territory, Affairs at Bluefields, Claim of Antonio Maximo Mora, Import Duties on Certain Products of Colombia, Haiti, and Venezuela, Affairs in the Samoan Islands, Appendix I. Seoul : Korea Fulbright Foundation: Korean-American Educational Commission, 1996. 203 с.
2. Mr. Gresham to Mr. Sill. Telegram. Washington, July 9, 1894. Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. Chinese-Japanese War, Enforcement of Regulation Respective to Fur Seals, Mosquito Territory, Affairs at Bluefields, Claim of Antonio Maximo Mora, Import Duties on Certain Products of Colombia, Haiti, and Venezuela, Affairs in the Samoan Islands, Appendix I. 1894. P. 21 - 30.
3. Mr. Olney to Mr. Sill. Department of State, Washington, November 20, 1895. Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, With the Annual Message of the President, Transmitted to Congress December 2, 1895. Part II. P. 973.
4. Mr. Sill to Mr. Gresham. Legation of the United States, Seoul, Korea, June 29, 1894 (Received August 6). Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. Chinese-Japanese War, Enforcement of Regulation Respective to Fur Seals, Mosquito Territory, Affairs at Bluefields, Claim of Antonio Maximo Mora, Import Duties on Certain Products of Colombia, Haiti, and Venezuela, Affairs in the Samoan Islands, Appendix I. 1894. P. 25 – 28.
5. Mr. Sill to Mr. Gresham. Legation of the United States, Seoul, Korea, July 8, 1894 (Received November 13). Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. Chinese-Japanese War, Enforcement of Regulation Respective to Fur Seals, Mosquito Territory, Affairs at Bluefields, Claim of Antonio Maximo Mora, Import Duties on Certain Products of Colombia, Haiti, and Venezuela, Affairs in the Samoan Islands, Appendix I. 1894. P. 30.
6. Mr. Ye Sung Soo to Mr. Gresham. Legation of Korea, Washington, July 5, 1894 (Received July 5). Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. Chinese-Japanese War, Enforcement of Regulation Respective to Fur Seals, Mosquito Territory, Affairs at Bluefields, Claim of Antonio Maximo Mora, Import Duties on

Certain Products of Colombia, Haiti, and Venezuela, Affairs in the Samoan Islands, Appendix I. 1894. P. 29 – 30.

Яворська Т. В.

The Expression of Confucian Ideology in China's Foreign Policy

The history of China is inextricably linked with the history of the emergence and development of Confucianism, its influence on both domestic and foreign policy. Today, one can increasingly hear messages from Chinese officials in the direction of Confucian ethics, which indicates its fundamental influence on the ideology of the country as a whole. It is enough in this case to recall the "Five Principles", on the basis of which the PRC established relations with many countries of the world. Guided by the ideology of good neighborliness, China's foreign policy towards its neighbors has achieved significant global success. The main state policy of the PRC is to firmly adhere to openness to the outside world, actively develop cooperation with all countries on the basis of equality and mutual benefit.

According to Salata O., the processes of China's historical development at the present stage have shown the viability of the basic civilizational structures and principles. China has accepted the challenge posed by time, solved numerous problems of an economic and social nature, and has become one of the largest world powers. China, using traditional principles and forms of achieving world experience in its development, has preserved its own national features of a unique Eastern civilization. It is also worth noting the fact that the influence of Confucianism (as a philosophy and as a religion) is very significant. It covers all spheres of the state's life: politics, economics, and the social sphere. It is obvious that it is the special worldview of the Chinese population that has become the foundation for such rapid progress of the PRC on the world stage. And this worldview is built precisely on Confucianism, on various concepts introduced by Confucius. And the conservatism of the Chinese and their devotion to traditions allows them to preserve everything that Confucius gave them [4,

p. 295]. Chinese diplomacy is based on the art of negotiation, which is deeply embedded in the culture, given the historical traditions and peculiarities of the development of China [3, p. 27].

As noted by Shulyka A. and Tymchenko M., in the 20th century, Chinese communist leaders criticized Confucianism as "feudal", which led to the implementation of many anti-Confucian campaigns, for example, the New Culture Movement of the 1910s-20s and the "Critique of Lin Biao and Confucius" of 1973-1974. During the Cultural Revolution, Confucianism was seen as an obstacle to the development of communism. But in 1979, Deng Xiaoping initiated a policy of openness. Along with the process of liberalization, temples and monasteries were also opened, and scholars were allowed to study Confucianism as a philosophical system. Confucianism was legitimized as part of traditional Chinese culture [5, p. 81].

Confucius promoted the idea of harmony and a harmonious society, which means a world full of differences and contradictions, where the righteous person balances to achieve harmony. The "harmonious socialist society", as part of Hu Jintao's concept of scientific development, served the government's goal of creating a xiaokan society in which people can live relatively comfortably. The White Paper on Peaceful Development issued by the Chinese government states that "harmony as the building of a peaceful and prosperous world is the ultimate goal of China's development" [5, p. 84].

Danilchenko O. S., speaking about historical memory in modern China, notes that a significant role in the process of developing foreign policy concepts and formulating China's international legal position is played by the system of spiritual culture inherent to this civilization. Although Chinese society has long not cultivated any trust in law as a means of ensuring social order and justice (traditional Chinese culture has emphasized adherence to moral and ethical categories, the search for harmony, and submission to the natural order since ancient times), as stated by professors of international law He Zhipeng and Sun Lu, Chinese civilization over the millennia and the process of

modernization of China over more than a century have not only formed a culture that nourishes and enriches the Chinese theory of international law, but also laid the academic foundation for the development of the Chinese theory of international law [1, pp. 117-118].

Let us return to the Five Principles. After the conflict between China and India over Tibet that began in 1949, relations were normalized in 1954 with the signing of the India-China Agreement on Tibet. This agreement proclaimed the principles we have noted: mutual respect for territorial integrity and sovereignty, non-aggression, non-interference in each other's internal affairs, equality and mutual benefit, and peaceful coexistence. China believes that the Five Principles should be applied not only between China and India, but also in broader international relations. The Five Principles of Peaceful Coexistence represent a single whole in which everything is interconnected, complementary, and inseparable. Mutual respect for sovereignty and territorial integrity, mutual non-aggression, non-interference in each other's internal affairs - these three principles are the most basic norm for resolving interstate political relations.

Modern scholars distinguish the directions of international policy based on traditional concepts:

- China believes that the priority for the international community is to build a kind of "international law" as a basis for international law, which will serve the common goals of peace, development and cooperation;

- the second direction is that China intends to participate in the formulation of international law through the UN General Assembly, which is considered a forum where the voice of the Third World can and should be heard. According to Chinese international lawyers, the resolutions of the General Assembly are an authentic interpretation of the provisions of the UN Charter, especially those adopted unanimously; and the most obvious influence of these resolutions on the development of international law is their evidentiary value in the formation of customary international law;

- in the context of the influence of the philosophical factor, one cannot fail to mention the Confucian concept of “face” (面子), that is, the image and reputation of the country at the global level, which is extremely important for China to formulate its international legal position. In the modern political and information environment, this is of particular importance, because any serious mistake (“loss of face” 丢面子) made by China in the international arena can undermine the legitimacy of the leadership within the country, as well as jeopardize the implementation of many initiatives designed for decades to come. Therefore, in many complex international legal issues, China is looking for opportunities to offer its own vision of any possible situations and events without “losing face” [1, p. 119].

In the past and in the present, the main concept of the political and philosophical thought of China is He (peace). The Chinese government strives to emphasize the concept of "harmonious peace" and direct it to the gradual rise of China. Respect the diversity of the world, promote the democratization of international relations and try to ensure a peaceful international environment and a good environment in the region. This means the prerequisite and goal for the Concept of "Harmonious World". in the concept of "harmonious peace" and "five principles" the opinion about benevolence towards neighbors as the most valuable quality of the state is embodied. Sincerity and honesty in relations with neighbors is the basis of the state. Mutual benefit with neighbors is the morality of the state. Condescension to ensure stable relations with neighbors is a spiritual component of the state.

Література

1. Данильченко О. С. Роль історичного та філософського факторів у формуванні міжнародно-правової доктрини КНР. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2023. № 62. С. 116-120.

2. Заліська М. В. Вплив конфуціанства на розвиток культури Китаю. *Сходознавство. Актуальність та перспективи: тези доп. I Міжнар. наук.-метод.*

конф., Харків, 20 берез. 2020 р. Харків: Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, 2020. С. 134–135.

3. Лікарчук Д. С. Зовнішня політика Китаю: конфлікти, перспективи, нові сценарії. *Регіональні студії*. 2021. Вип. 25. С. 26-32.

4. Салата О. О. Реалізація ідей конфуціанства в глобальному світовому просторі. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2013. Вип. 36. С. 291-296.

5. Шуліка А. А., Тимченко М. М. Роль конфуціанства в політичній сфері сучасного КНР. *Політикус*. 2022. Вип. 2. С. 80-85.

Атмажов О. Ю.

Армія держави Чосон

Сьогодні, у першій чверті двадцятого першого століття, світ пов'язаний між собою як ніколи. Адже в час глобалізації та цифровізації люди, незалежно від місця їх знаходження, мають доступ до будь якої інформації. Завдяки цьому пересічні громадяни все більше дізнаються нового, а також знаходять собі цікаві заняття. Серед усього їх розмаїття не аби яке значення має кінематограф та література. Зазвичай навіть не вітчизняні, а іноземні, саме корейська творчість.

*Історія
військової
справи*

У пересічних споживачів Південна Корея викликає неабиякий інтерес. Манхви, корейські дорами, присвячені державі Чосон, обговорюють у всьому світі. А серед усіх їх жанрів саме історичний є одним з найбільш цікавих. Автори досить прискіпливі у питанні відтворення історичної дійсності, починаючи з чудернацьких нарядів і завершуючи підбором зовнішності акторів. Втім, невід'ємною частиною усіх цих творів залишається армія. Могутня сила, що з давніх часів боронила державу від загибелі. Інтерес звичайних людей підштовхує все більше досліджувати аспекти зовнішнього вигляду та тактики воїнів минулого. Сама розробка цієї

проблеми з історичної точки зору надає можливість простежити розвиток корейської військової машини, формування тактики та особливості ведення бойових дій. Їх історія демонструє не тільки вплив великих сусідніх держав, але і загальноазіатські особливості, релігійні та навіть ідеологічні наслідки.

Втім, найбільш повним та доцільним є розгляд військової справи саме доби держави Чосон, від її початку до загибелі. Це є можливим завдяки їй, в історичній перспективі, «неоднозначності», досить високій кількості збережених документів і хронік, а також археологічних знахідок. Однак, ця досить велика джерельна база знаходиться за кордоном, у Південній та Південній Кореях. В інших країнах та іншими мовами вона представлена значно менше. Здебільшого увага приділяється саме змінам у її побудові, зокрема спорядженні та тактиці, а також окремому місці армії у внутрішній політиці та зовнішніх відносинах держави. Досліджуються і вплив військових традицій держави Чосон на сучасне мистецтво та ідентичність обох країн Корейського півострову. В українській історіографії вона взагалі майже не представлена. Зазвичай, вона розглядається у контексті більш загального дослідження, лише як його незначний аспект. Загалом, сучасні дослідження армії Держави Великої Чосон, як в Україні, так і у світі, посприятимуть поглибленому розумінню військової історії Кореї та її впливу на сучасну культуру та науку обох держав. Серед використаних джерел та літератури у цій роботі домінують іноземні наукові статі [2-7] та ґрунтовні узагальнюючі твори [1, 2].

Історія армії. Війська Чосон як такі беруть свій початок від збройних сил королівства Корьо, держави, що передувала королівству Ранкової Свіжості. За більше ніж чотириста років вони зазнали деяких змін. У самому початку, вони представляли собою типове феодальне військо, яке складалося з «приватних» сил могутніх кланів. Поступово, з плином розвитку країни, армія централізувалася та переходила під повний контроль держави, вводилися спеціальні ранги та реєстри. Однак це не врятувало королівство від монгольської навали. А після захоплення

країни та її підпорядкування імперії Юань армія значно послабилася, втім не була знищена остаточно. Коли влада монголів у Китаї була повалена, корейські правителі опинися у досить складному становищі. Через внутрішню нестабільність та постійні перевороти армія потерпала від корупції та все більше розділялася між владними кланами. Генерали та офіцери у більшості своїй підтримали «нового» соратника, представника партії радикальних реформ – Лі Сонге. Він, користуючись їх підтримкою і командуючи частиною війська, скинув останнього царя Корьо і прийняв храмове ім'я «Тхеджо», проголосивши себе засновником нової династії Лі, тобто королівства Чосон. Одним з перших його рішень у якості голови держави стала саме реорганізація війська. Монарх заборонив будь-кому мати власні війська, особливо пильно в цьому питанні він стежив за старовинним родами, що могли залишатися вірними старій династії. Втім, він все ж таки зробив виключення для принців, свої синів, дозволивши їм мати під своїм управлінням озброєнні загони [1, с. 1046]. Проте, це лише надало принцам можливість у майбутньому мати сили для активного протистояння між собою. Онук засновника династії четвертий кооль Чосона Седжон Великий активно займався модернізацією збройних сил. Він ввів нові законодавчі акти та устами. А також фінансував створення нових «технологій» і був активним прибічником використання пороху.

Протягом перших десятиліть молода держава та її сили стикалися зазвичай з трьома основними проблемами, а саме: кочовиками, піратами та внутрішніми повстаннями. Значні сили покладалися саме на боротьбу з кочовими племенами чжурчженів. Воєнна компанія проти них тривала майже двадцять років і призвела до захоплення територій до річки Сунхва, де у подальшому біло збудовано шість фортів. Таким чином, до середини п'ятнадцятого століття були сформовані приблизні сучасні кордони «єдиної Кореї». Однак військовими успіхами окрім придушення повстань армія похвалитися не могла. Так, у шістнадцятому столітті японські сили почали повномасштабне вторгнення на корейський півострів.

Лише вдалимими військовими операціями їх вдалося зупинити. Через очевидну слабкість власної армії та погані фортифікаційні укріплення, король Сонджо запросив до столиці інструкторів та генералів з імперії Мін. Подальше дослідження тактики ворога та модернізація власних підрозділів допомогла остаточно відкинути супротивника за море та завершити війну. В подальші роки, потерпаючи від повстань, держава все менше займалася зовнішньою політикою. Така зневага лише призвела до конфліктів із кочовиками, що набирали силу і які незабаром захопили Китай та проголосили там династію Цин [2, с. 187].

Отримавши нового і не дуже лояльного до себе сюзерена, країна почала слабшати. Її військові сили деградували, знаходячись у підвладному становищі, майже не модернізуючи зброю та тактику. Реального військового досвіду вони не мали, обмежуючись придушенням різних повстань, як наприклад «Хон Кен Ре». Їх відсталість призвела до передбачуваної поразки від європейських, а в подальшому, від модернізованих японських армій. Замкненість та відсталість як самої Чосон так і її сюзерена, призвели до остаточного розпаду збройних сил та подальшого захоплення країни іноземними інтервентами.

Структура та організація. Верховним командуючим усієї армії був монарх держави, він же і обирав кандидатів на місце офіцерів. Весь склад вищої військової ланки були вихідцями з стану «янбан», тобто аристократів. Втім, вони були представниками досить типового вищого класу далекого Сходу, а від того, досить пацифістськими прихильниками конфуціанства. Виходячи з цього, коли значна частина офіцерства замість військової справи вдавалася до каліграфії чи віршування, якість командування була досить неоднорідною [8, с. 20-21].

Нижче система управління складалася з одного чи двох командирів провінційних сил, яким підпорядковувалися командири повітових військ, а далі начальники міських гарнізонів. Кожний з них мав під своєю владою фортецю, значення і розміри якої розрізнялися від місця знаходження. Втім, фактично роль місцевих командирів полягала в тому, щоб управляючи провінцією, знати

місцеву топографію вздовж і впоперек, формувати план потенційних та фактичних операцій, а також займатися підготовкою та тренуванням солдат. Однак це стосувалося лише підвладних ним провінцій. Таким чином, командування однієї провінції контролювало ситуацію лише на власних теренах і не мало можливості навіть допомогти сусіднім територіям. З одного боку це не дозволяло збирати сили задля загального повстання, а з іншого сильно послаблювало оборонну здатність королівства в цілому [3].

Саме ж військо королівства складалося з досить різноманітних «видів», а саме: піхотинців, лучників, мушкетерів, артилерії, кавалерії та елітних підрозділів – «пенгбесу» і «габса». Перші були споряджені щитами, а другі були висококваліфікованими воїнами. Зазвичай, на чолі бойових формувань виступав офіцер вищого статусу, а за ним йшов офіцер середнього рангу з двома офіцерами нижчого рангу. Вони ж очолювали бойові порядки, що складалися з щитоносців попереду, гармашів за ними, списоносців позаду і лучників ззаду. Воїни габса захищали бойовий загін на лівому і правому флангах пішки або верхи на конях.

Королівська варта. Окремим військовим підрозділом виступала королівська гвардія. Вони були найбільш елітним підрозділом, адже на їх плечі покладалося завдання захищати монарха, його родичів та «禁裏», що можна перекласти як королівська резиденція. Гарнізон коливався у кількості від п'ятдесяти до двохсот воїнів. На початку існування династії вони поділялися на кілька різних гарнізонів, кожний з яких мав власну специфіку. Найбільш довіреними були «내금위», внутрішня охорона, які слідкували за спокоєм короля та виконували його особисті накази. Набирали туди лише найбільш вірних та близьких монархові осіб. Другими йшли «경국대», елітні охоронці, які вже виступали вартою правителя та його палацу [6]. Окремо були й ті, що виступали у ролі захисників порядку у палацовому комплексі. Четвертими «우림위»,

застрільниками, виступали охоронці, озброєні луком. Іншими були гвардійці, «중로위», обов'язком яких був супровід правителя під час виїзду з палацу. Таким чином правителі розділяли власних вартових на невеликі групи, кожна з яких мала власні ролі. Втім, королі нерідко відправляли власних охоронців на поле бою, у якості елітного підрозділу [4, с. 1-14].

На початку XVII століття за наказом сімнадцятого короля, Хеджона, було реформовано гвардію та об'єднано усі її підрозділи. Таким чином за мету ставилося її «спрощення» та покращення стратегічної «мобільності» варти. Задля більшої безпеки значну роль під час набору воїнів приділяли їх «ідеологічній» підготовці. Солдати проходили складну і стандартизовану військову підготовку та вивчали низку гуманітарних дисциплін. Захисники монарха вирізнялися від інших оборонців не тільки зброєю, але і загальним, чорним, кольором уніформи та навіть чорною мастю коней. Зважаючи на таку різнобічну підготовку та критерії відбору, гвардія відігравала вирішальну роль у підтримці стабільності королівства та захисті королівської сім'ї [10]. Протягом наступних ста років чисельність палацових захисників збільшилася до семи сотень вояків, а їх назва змінилася з «Обмеженої варти» на «Гвардію Тигра і Дракона», що повинною було підкреслити могутність династії та важливість їх охоронців. З плином часу змінилося також їх обмундирування. Одяг відтепер мав лише червоний колір, а серед зброї з'явилися порохові рушниці та мушкети. Однак, система їх набору все більше спиралася на аристократичний прошарок, який нерідко виступав в опозиції до правителя.

Через що вже наприкінці XVIII століття був створений окремий підрозділ з простолюдинів, які були значно більше віданні безпосередньо королю, ніж аристократичним кланам. Втім, незважаючи на низьке походження, воїни також проходили суворі тренування та підготовку з різних бойових мистецтв. Взагалі це було значним відхиленням від традиційної соціальної ієрархії королівства, яка

в першу чергу надавала перевагу аристократичному походженню та освіті. Однак саме формування з «низьконародженого» населення дозволило отримати значно лояльніші сили, які ще не раз вставали на захист монарха від будь-яких загроз, виступаючи його щитом від ворогів до самого падіння монархії [9].

Стратегія та тактика. Взагалі, на військову стратегію держави, як оборонну так і наступальну, впливало географічне положення. Адже країна знаходилася на гористому півострові. Зважаючи на це формувалися і плани захисту королівства, будувалися фортеці та дороги. Однак, не тільки вдалим положенням відрізнялося військо держави Ранкової Свіжості, але і відносною «сучасністю». Починаючи з XVI століття вони почали активно використовувати вогнепальну зброю, а вже до початку наступного століття вона стала постійним спорядженням збройних сил. Разом з тим близькість з кочовими племенами сприяли широкому використанню кавалерії. В значній мірі вершники брали на себе різноманітні ролі, в залежності від свого обмундирування, від розвідників до важкої ударної кавалерії. Завдяки їх мобільності вони приймали активну участь як в оборонні, так і в наступальних операціях. Хоча досить довге протистояння із чжурчженями призвело до формування сталих тактичних маневрів проти вершників. Серед таких слід відзначити спроби виснажити супротивника за допомогою далекобійної зброї, аби потім зустріти його послаблені сили стрункими рядами піхоти [5, с. 1005-1007].

Окрім того, нерідко війська Чосона вдавалися до деяких «хитрощів». Серед таких можна виділити «партизанську» тактику постійних та блискавичних атак задля знищення ланцюгів постачання ворога. Подібне було можливе саме через знання топографії та географії власних земель. Також, ці можливості використовувалися для розвідки і збору інформації щодо супротивника. Будь-які зібрані шпигунами данні використовувалися під час планування подальших стратегічних дій командування. Військо Чосон намагалося впливати на супротивника не тільки фізично, але й морально. Найпоширенішими способами

деморалізації ворога виступали барабани та різноманітні яскраві прапори. Вони були покликані шумом розповсюдити страх серед недисциплінованого противника та допомогти власним силами у комунікації на полі бою [7, с. 210].

Втім, вони намагалися вирішити проблеми не лише на полі бою. Не рідкістю були і спроби не допустити кровопролиття заздалегідь. Для цього влада використовувала дипломатію. Монархи заключали часті союзи. В тому числі династичні, із сусідніми країнами. За наказом королів відправлялися послы та цілі делегації з мирними намірами. Зазвичай, задля зміцнення та демонстрації мирних намірів, використовувалися обміни подарунками чи даниною [7, с. 245].

Висновки. Армія держави Чосон справне виконувала свою роль захисника країни. Військо пройшло довгий шлях, від феодалного ополчення до чітко структурованої державної армії. Її шлях в певній мірі нагадує той, що проходили озброєнні сили різних імперій і не тільки Азії. Саме завдяки системі командування та набору нових вояків армія зберігала власну мобільність і певну автономність. Основною перевагою була не стільки зброя, скільки саме знання. Маючи інформацію щодо топографії та географії власного регіону, сили королівства активно вдавалися до найрізноманітніших тактичних маневрів. Вони брали на себе роль грабіжників і партизанів, а час від часу шпигунів та розвідників. Окреме і досить важливе місце у всій військовій структурі займала королівська гвардія. Охоронці монарха і його роду стійке боронили спокій держави. Найбільш елітні і організовані загони брали на себе роль ідеологічного ядра. Загалом, фізична та моральна підготовка солдат виступала на перший план. Їх відданість державі та правителеві були важливою якістю, особливо під час прийняття на посаду.

Однак, незважаючи на значні переваги, війська Чосон мали і низку недоліків. Висока залежність від сусіднього Китаю послабляла сили держави, виходячи з їх фактичної непотрібності. Засилля корупції та загальне небажання

модернізації збройних сил призвело до їх деградації та неспроможності протистояти більш якісним військам супротивників.

Література

1. Тихонов В., Кан М. История Кореи. 2-ге вид. Москва : Наталис, 2011. 1046 с.
2. Andrade T. Gunpowder age: china, military innovation, and the rise of the west in world history. Princeton University Press, 2016. 448 p.
3. Gunawan Y., Dhany Maullah L. Digital transformation in the implementation of the UN charter: a case study of joint military exercises to reduce tensions on the korean peninsula. *SHS web of conferences*. 2024. Vol. 204. P. 04001. URL : <https://doi.org/10.1051/shsconf/202420404001> (date of access: 05.02.2025).
4. Heo J. A study on the aspects of the joseon dynasty through the veritable records of the joseon dynasty. *The korean society of private security*. 2022. Vol. 21. № 2. P. 197–218. URL : <https://doi.org/10.56603/jksp.2022.21.2.197> (date of access: 10.02.2025).
5. Park E. Y. Marginality and subversion in korea: the hong kyŏngnae rebellion of 1812. By Sun Joo Kim. Seattle : University of Washington Press. *Journal of Asian Studies*. 2009. Vol. 68. № 3. P. 1005–1007. URL : <https://doi.org/10.1017/s0021911809990519> (date of access: 10.02.2025).
6. Sin Y.-h. The royal palaces of Korea: Six centuries of Dynastic Grandeur. Singapore : Published and distributed by Stallion Press, 2008. 384 p.
7. The origins of the Choson dynasty. *Choice reviews online*. 2001. Vol. 38. № 10. P. 38–5728–38–5728. URL : <https://doi.org/10.5860/choice.38-5728> (date of access: 08.02.2025).
8. The samurai invasion of korea 1592-98 (campaign). Osprey Publishing, 2008. 96 p.
9. 경군(京軍). 한국민족문화대백과사전. URL : <https://encykorea.aks.ac.kr/Article/E0002304> (дата звернення: 10.02.2025).
10. 금군(禁軍). 한국민족문화대백과사전. URL : <https://encykorea.aks.ac.kr/Article/E0007623> (дата звернення: 10.02.2025).

Сотніченко О. В.

Розвиток артилерії в армії Наполеона (1799-1815 рр.)

Наполеонівські війни стали переломним моментом в історії військового мистецтва, кардинально змінивши підходи до стратегії, тактики та організації армій. Цей період, позначений масштабними битвами та інноваційними рішеннями Наполеона Бонапарта, не лише визначив розвиток європейської політики, але й заклав основи війн на століття уперед. Від маневреності армійських корпусів до вдосконалених засобів застосування артилерії – наполеонівські кампанії продемонстрували нові принципи ведення бойових дій, які вплинули на військову думку XIX ст. та, в певній мірі, зберігають актуальність і сьогодні. Особливо важливим кроком уперед була зміна підходу до артилерії, її інтеграція з іншими родами військ та впровадження нових тактичних прийомів для її використання. Ідеї та практичні напрацювання Наполеона щодо воєнної тактики, зокрема у використанні артилерії, довгий час враховувались у військовій теоретичній думі та закладались в основу армій Пруссії, Франції, Австрії, їх можна прослідкувати на полях битв Кримської, франко-пруської, Громадянської війни в США. Тому, вивчення розвитку артилерії розкриває перспективи більш глибокого розуміння військової історії Європи та Америки в XIX ст.

На розвиток артилерії в часи Наполеонівських війн вплинуло декілька чинників. В першу чергу слід зазначити, що до того як Наполеон пов'язав свою долю із армією у Франції відбулась масштабна реформа артилерії, що зробило країну передовою артилерійською державою. Реформа Грібоваля, яка була проведена в другій половині XVIII ст., передбачала стандартизацію артилерії за певними категоріями калібрів, конструктивні зміни в корпусі та лафеті гармати, уніфікацію боєприпасів та систему підготовки артилеристів [1, с. 177-178].

Другим чинником стала сама особистість Наполеона та його військова освіта за спеціальністю артилериста. В 1784 р. Наполеон вступив у Військову

школу в Парижі, де вивчався на артилериста. Особливих успіхів він робив у математиці, що згодом дало йому розуміння балістики [2, с. 23]. Наступного року він вже став практикуючим воєнним в статусі другого лейтенанта артилерії. Подальша його кар'єра в період революційних війн була пов'язана саме з гарматами [2, с. 31]. Отже, майбутній імператор Франції активно вивчав систему Грібовалія, впроваджував на практиці її принципи, а згодом, зміг її вдосконалити та розвинути в найсильнішу артилерію Європи, що вирішувала долю ключових битв початку XIX ст.

Під час Великої французької революції Наполеон отримав шанс застосувати на практиці. Особливо показовою стала облога міста Тулона в 1793 р., де він будучи молодим офіцером, розробив і реалізував артилерійський план, який змусив британський флот залишити порт [3, с. 56-57]. Його майстерне розміщення батарей і точні розрахунки продемонстрували не лише технічну підготовку, а й стратегічне бачення, що принесло йому звання бригадного генерала у віці 24 років.

Ще одним прикладом застосування артилерії Наполеоном на ранньому етапі його кар'єри можна назвати придушення повстання в Парижі 13 вандем'єра (5 жовтня) 1795 р. Наполеон командував 5 тис. загоном, якому було наказано розігнати 30 тис. озброєний натовп бунтівних парижан. Попри складні ситуації молодий командир грамотна розташував артилерійські батареї в ключових місцях Парижу та поєднавши їх руйнівний ефект з психологічним фактором спромігся розігнати натовп [2, с. 94-96]. Суперечливість моральних оцінок цих подій не відкидає факту того, що це було одне з перших в історії фактів використання артилерії в міських боях і її ефект був блискучим. Наполеон знову зробив кар'єрний стрибок та став командувачем регулярної армії.

Новітні системи артилерійської освіти та величезний практичний досвід дозволили Наполеону перетворити цей рід військ у надпотужну силу в часи його

військових компаній в часи Консульства (1799-1804) та Імперії (1804-1815), які увійшли в історію під назвою Наполеонівські війни.

Наполеон започаткував нову організацію артилерії, поділивши її на польову, облогову та гарнізонну. Кожен тип артилерії відрізнявся своїм призначенням, організацією та застосуванням. Польова артилерія була наймобільнішою і використовувалася безпосередньо на полі бою. Артилерія діяла в тісній координації з піхотою та кавалерією. Гармати послаблювали ворога перед піхотною атакою, а кінна артилерія підтримувала швидкі кавалерійські маневри. облогову артилерію як спеціалізований інструмент для захоплення фортець, укріплених міст і стратегічних позицій, що було критично важливим у його кампаніях. Облогова артилерія, на відміну від польової, була важчою, менш мобільною, але мала значно більшу руйнівну силу, призначену для знищення укріплень і примушення гарнізонів до капітуляції. Гарнізонна артилерія в армії Наполеона була важливим елементом оборони укріплених міст, фортець і стратегічних позицій. Гарнізонна артилерія, на відміну від польової чи облогової, була стаціонарною, призначеною для захисту укріплень від атак ворога, і відігравала ключову роль у підтриманні контролю над захопленими територіями та захисті тилів.

Армія Наполеона використовувала увесь арсенал артилерії відповідно реформ Грібовалія: 4, 8, та 12 футові гармати, що використовували як ядра для ураження на дистанції від 1 до 1,5 км. так й картеч, що було революційною інновацією. Боєприпаси з картеччю покривали дистанцію всього до 400 метрів, але наносили катастрофічні ураження ворожій піхоті на великій площині. Також активно використовувались 6-дймові гаубиці, що стріляли спеціальними розривними снарядами – гранатами на 1,2 км. [4, с. 88; 5, с. 30].

В організації та структурі артилерії теж відбулись значні зміни. Основною одиницею виступала артилерійська батарея, яка складалася з 6–8 гармат і кількох гаубиць, обслуговуваних приблизно 100–150 солдатами. Екіпаж кожної гармати

складав 8-12 солдатів та 4-8 коней [6, с. 16]. Особливою заслугою Наполеона була розробка та реалізація на практиці концепції «Великої батареї». Вона передбачала масоване зосередження гармат (іноді до 100 одиниць). Обслуговували «Велику батарею» до 1500 тис. добре підготовлених та навчених солдатів. Цільове використання таких воїнських підрозділів призначалась для прориву ворожих позицій або дезорганізації ворожих порядків, як це було в битвах при Ваграмі (1809) чи Бородіно (1812) [7, с. 267-268].

В тактичному плані артилерія, особливо польова, ставала маневровою силою, яка супроводжувала переміщення піхоти, та в будь який момент могла здійснити вогневу підтримку. Була також удосконалена кінна артилерія, яка здійснювала швидкі та складні маневри з метою підготовки кінної атаки.

В кількісному вираженні артилерія Наполеона була важливою силою в кожній із битв. В битві при Аустерліц на 73 тис. солдатів приходилось 130-150 гармат усіх типів від польової до кінної. Артилерія відіграла ключову роль, зокрема в підтримці центрального прориву та обстрілі російсько-австрійських позицій. Для порівняння, австро-російська армія мала численність до 89 тис. солдат та 270-330 гармат.

В битві при Ваграм (1809) армія Наполеона налічувала до 188 тис. солдатів при кількості гармат до 550 одиниць. Австрійські війська складали 170 тис. та 446-488 гармат. В Бородінській битві 135 тис. французів з 587 гарматами протистояли 130 тис. російських солдатів при 640 гармат.

В такий засіб в ключових битвах Наполеонівських війн де вигравала французька армія чисельність артилерії була приблизно рівною або з перевагою супротивників. Це вказує на тактичну перевагу Наполеона та його інноваційні підходи до організації бойових дій.

Завдяки інноваційному використанню артилерії, зокрема системі Грібовалія, «Великій батареї» та кінній артилерії, армія Наполеона домінувала в Європі з кінця XVIII до початку XIX ст., здобуваючи численні перемоги та забезпечуючи

військово-політичний вплив Франції. Ці успіхи дозволили Наполеону поширювати революційні ідеї Просвітництва, а також перекроювати кордони європейських держав, створюючи нові політичні реалії. Хоча його імперія зазнала краху в 1815 р., Наполеонівські війни, підтримані артилерійською міццю, прискорили незворотні процеси, які сформували контури Європи XIX ст., залишивши тривалий вплив на її подальший розвиток.

Література

1. Fighting Techniques of the Napoleonic Age. 1792-1815. Equipment, Combat Skills, and Tactics. New York, 2008. 256 p/
2. McLynn F. Napoleon. A Biography. London, 2003. 739 p.
3. Forczyk R., Hook A. Toulon 1793. Napoleon`s Great Victory. Osprey Publishing, 2005. 96 p.
4. Kiley K.F. Artillery of the Napoleonic Wars. 1792-1815. 2004. 318 p.
5. Wise T., Hook R. Artillery Equipment of the Napoleonic Wars. Osprey Publishing, 1980. 41 p.
6. Head M. French Napoleonic Artillery. 1977. 48 p.
7. Dawson A., Dawson P., Summerfield A. Napoleonic Artillery. 2007. 312 p.

Ткаченко В. В.

Використання бойових слонів на території Стародавнього Сходу

Дослідження проблематики взаємодії у бою між людиною та твариною ведуться від зародження власне військової справи та до сьогодення. У науковій літературі існує велика кількість праць, що висвітлюють різні галузі військової справи древніх. Однак такий важливий сюжет, як використання на полях битв слонів, і досі залишається, як правило, поза увагою вчених. Подібне недогляд не може не дивувати, оскільки гігантські чотирилапі брали участь майже у всіх великих битвах, починаючи з епохи Олександра і аж до часу Цезаря.

На сьогоднішній день основним дослідженням, присвяченим даній темі, є монографія відставного артилерійського полковника наполеонівської армії П. Д. Арманді «*Histoire militaire des elephants, depuis les temps les plus recules jusqu'a l'introduction des armes a feu*» («Військова історія до ншого часу»). Створена ним праця — плід багаторічних і копітких пошуків, у яких автор вивчив практично всі літературні, епіграфічні та нумізматичні джерела, відомі у його час, де можна було б почерпнути інформацію про бойових слонів.

Матеріал, зібраний та оброблений П. Д. Арманді, послужив фундаментом для монографій Г. Х. Скалларда та Дж. М. Кістлера. Першу з цих двох робіт, присвячену виключно античному періоду, по праву зараховують до класики світової історіографії. Друга розповідає про ту роль, яку зіграли слони у військовій справі різних народів упродовж усієї світової історії.

Про слонів грекам не було відомо практично нічого аж до VI ст. до н. е. «Слонову кістку, — пише Павсаній, — яка вживалася для різних виробів і була в руках художників, звичайно, всі знали з давніх-давен; самих тварин, перш ніж македоняни не перейшли в Азію, спочатку ніхто не бачив, крім самих індійців, лівійців або їхніх сусідів. Це видно з Гомера, який ложа та житла найбагатших царів прикрашає слоновою кісткою, а про слона як живого звіра ніде не згадує; якби він його бачив або чув про нього, то, мені здається, він згадав би про нього набагато швидше, ніж про бій пігмеїв з журавлями» [Paus., I, 12, 4; переклад. С. П. Кондратьєва]. Можливо, першим із еллінів, хто дізнався про цих тварин не з чуток, був Скілак Каріандійський, який, перебуваючи на службі у перського царя Дарія I, підкорив і досліджував долину Інду [Herod., IV, 44]. Відомості Скілака скористався згодом Гекатей Мілетський, згідно з яким бойовий слон був одним із символів Індії [Aelian., Animal., XIII, 22].

Важко сказати, з якого часу люди почали використовувати слонів у військових цілях. Безперечно, що першими на поля битв гігантських чотирилапих вивели індійці. Свідчення про найбільш раннє застосування

бойових слонів можна знайти у Діодора Сицилійського, і належить воно до напівлегендарних часів цариці асирійської Семіраміді. Згідно з розповідю Діодора, Семіраміда вирішила піти війною на Стабробата, царя Індії, у розпорядженні якого була велика кількість бойових слонів. Щоб збентежити індійців, ассирійська цариця наказала вбити 300 тисяч чорних бугаїв і з їх шкур, пошитих разом і наповнених сіном, зробити штучні подоби слонів. Приводити їх у рух повинен був вершник на верблюді, що був усередині кожного з таких манекенів. На всі приготування ассирійці пішли два роки. Однак планам Семіраміді не судилося здійснитися: вона зазнала поразки і втратила більшу частину свого війська [Diod., II, 16].

Очевидно, жоден з народів, які використовували у своїх арміях цей рід військ, не досяг у справі навчання слонів таких успіхів, яких досягли індійці. Індійський трактат про політику та військову справу «Артхашастра» (III ст. до н.е.), автором якого був видний громадський діяч і літератор Каутілья, повідомляє нам про найрізноманітніші функції, що виконувались слонами в індійських арміях. Сюди відносяться «слідування в авангарді; влаштування спусків, стоянок і доріг; охоплення (противника) як руками; при переході водних рубежів і спуску (тобто. допомога іншим в цей час); проникнення в важкі і небезпечні місця; підпалювання (чужого табору) і гасіння вогню (в своєму стані) (у своєму стані); розчленування з'єднаних (ворожих сил); надання величі; порятунк (своїх); руйнування стін, воріт та веж; перенесення скарбниці» [Art., X, 4, переклад В. І. Кальянова]. Нема чого й казати, що ні в арміях Селевкідів, Птолемеїв чи карфагенян слони ніколи не виконували таких різноманітних функцій. Цікаво відзначити, що індійці змогли навчити своїх слонів не боятися вогню, чого не зуміли зробити і, зважаючи на все, навіть не намагалися добитися в елліністичних державах. Згідно з повідомленням Флавія Філострата, індійські бойові слони під час битви володіли хоботом, немов рукою, і кидали у противника списи.

Правління Олександра започаткувало «епоху бойових слонів». Наступники македонського царя – діадохи – з великим ентузіазмом поставилися до появи нового виду військ. Вступивши в запеклу боротьбу один з одним за поділ імперії, вони побачили в слонах чудовий засіб для того, щоб розправитися з колишніми соратниками і втілити свої амбітні плани. Відтепер ці тварини стали невід'ємною складовою армії еллінізму. Пройде зовсім небагато часу, і чотирилапі гіганти, що народилися на берегах Інду, дійдуть до Нілу і Геллеспонту, вступлять на землю Європи, жахнуть Елладу, і незабаром під їхньою важкою ногою здригатимуться вже поля Луканії.

Література

1. Aelianus. De natura animalium. Berolini, 2009.
2. Diodorus of Sicily in twelve volumes I With an Engl. transl. by C. H. Oldfather, Ch. L. Sherman, C. B. Welles, R. M. Geer, F. R. Walton. Cambridge (Mass.); London, 1933–1967. — Диодор Сицилийский. Историческая библиотека I пер. И. Алексеева. Т. I–VI. СПб., 1774–1775; Диодор. Историческая библиотека. Книга XVII / пер. М. Е. Сергеенко // Арриан. Поход Александра. СПб., 1993. С. 267–342.
3. Herodotus. Historiae / rec. C. Hude. Ed. III. Vol. III. Oxonii, 1933. — Геродот. История: в 9 кн. I пер. Г. А. Стратановского. 2-е изд. М., 1993.
4. Pausaniae Graeciae descripto / ed. M. H. Rocha-Pereira. Vol. I–III. Lipsiae, 1973–1981. — Павсаний. Описание Эллады: в 2 т. I пер. С. П. Кондратьева под ред. Е. В. Никитюк и Э. Д. Фролова. Т. I–II. М., 1996.
5. Артхашастра / пер. В. И. Кальянова. М., 1993.
6. Скилак Кариандский. Перипл обитаемого моря / пер. Ф. В. Шелова-Коведяева II ВДИ. 1988. № 1–2.

Янак Д. Д.

Важкі танки Вермахту

Німецькі важкі танки часів Другої світової війни, то мається на увазі Тигр 1 та Королівський тигр. Іноді ще можна зустріти згадки про танк Maus, чи E-100 (хоча ті вже відносилися до надважких танків). Німецькі важкі танки з'явилися як відповідь на радянські танки Т-34 та КВ-1. Практика бойового застосування показала, що іноді потужності озброєння та бронювання середнього танку Т-IV іноді не вистачало для боротьби з радянськими танками, особливо з КВ-1. Та і для прориву ліній оборони радянської армії він не підходив. Тому вже згодом було розроблено танк Тигр, який ідеально підходив як для наступу та прориву ворожої оборони, так і сам міг воювати в обороні. Сприяли цьому як товсте бронювання, так і потужне озброєння. На перших етапах війни німці стикалися з важкими танками противника – згадуваний КВ-1 та французький Char B1. Але тоді кричущої потреби у важких танках не було – адже стратегія блицкригу передбачала блискавично швидку війну. Проте, коли блицкриг себе не виправдав під час вторгнення в СРСР, то потреба у важких танках стала актуальною.

Німецькі важкі танки були найсильнішими танками Другої світової війни. На користь цього говорять багато фактів та сама історія бойового застосування обох моделей Тигра. Розглянемо спочатку Тигр 1. Цей важкий танк з'явився у 1942 році і, опинившись на полі бою в північній Африці, став неприємний сюрпризом для англійців, бо у англійців просто не було ніякої гармати, яка могла б його хоч якось пробити. Дійсно, броня Тигра у 1942-43 роках була непробивною, або пробивалася лише у бортову частину лише з малих відстаней. Так, лобова броня складала 100 мм і взагалі не пробивалася. Бортова та кормова частини мали броню у 80 мм і могли пробиватися з відстані лише 300 метрів або й менше. Лобова броня башти складала 100 мм. Але з урахуванням маски гармати складної форми, то місцями там броня могла сягати 200 мм. При вазі у 57 тон, Тигр був

доволі маневреним танком, розвиваючи максимальну швидкість в 40 км/год. Тому поширене твердження про те, що Тигр був неповоротким, погано їздив, особливо по бездоріжжю – це міф. На користь того, що Тигр непогано їздив, говорить і той факт, що завдяки широким гусеницям він легко їздив по бездоріжжю і ним було легко керувати. Також на німецькому танку була встановлена дуже добра оптика, яка дозволяла побачити противника на великих відстанях. Сюди можна віднести і те, що танк був доволі просторим та ергономічне зручним, що покращувало умови роботи екіпажу. Та навіть у випадку підбиття танка, екіпаж міг легко його залишити – адже для кожного з 5 членів екіпажу був свій люк [1, с. 30-31].

Тепер слід перейти до озброєння Тигра. На танку встановлювалася 88-мм гармата KwK-36 (не слід плутати з Flak-36 – зенітною гарматою того ж калібру, яка була лише у похідних варіантах). Хоча головне озброєння Тигра – це модифікована версія зенітної гармати. Ця гармата була однією з найкращих. І ця гармата могла пробити та знищити будь-який танк. Її бронебійний снаряд маючи початкову швидкість понад 800 м/с, міг пробити більше 150 мм броні. Щоправда, у деяких джерелах пишуть, що таке бронепробиття мав підкаліберний снаряд, а бронебійний близько 110 мм. І це абсолютно неправильно, оскільки якби бронебійний снаряд мав бронепробиття 110 чи, скажімо, 115 мм, то він не зміг би знищувати з відстані понад два кілометри радянські середні Т-34, які, маючи лобову броню товщиною в 45 мм, а з нахилом це вже було приблизно 80 мм. Але тут були ще КВ-1, пізні моделі яких мали лобову броню 90 мм і з невеликим кутом нахилу, який мала їх броня, то це було вже приблизно 100-110 мм бронезахисту. В такому випадку Тигр не зміг би знищити КВ-1. Навіть бойове застосування Тигрів говорить на користь того, що його бронепробиття було вищим, ніж це вказано в багатьох джерелах. Ще один доказ, який доводить вірність вищесказаного, це те, що Тигри навіть могли знищити радянські важкі танки ІС-2. Тут теж є міф, який говорить про те, що ІС-2 був невразливий до

вогню Тигра 1. На цьому потрібно трохи зупинитися. Перша модель ІС-2 мала східчасту форму лобової броні товщиною 120 мм. І мала певний кут нахилу. Так, це місце Тигр міг пробити лише з 500 метрів. Але була ще нижня лобова броня, товщиною теж 120 мм, але майже без нахилів. Лобова броня башти була під прямим кутом з тією ж товщиною. Вже ці місця пробивалися приблизно з 800 метрів, що було фатально для ІС-2. Була друга модель ІС-2, який мав лобову броню товщиною 100 мм, але з нахилом це було вже більше 200 мм броні. Це місце Тигр не міг пробити. Це не могла зробити навіть гармата Тигра 2. Пробити цю броню могла тільки 128-мм гармата Ягдтигра. Решта броні другої моделі ІС-2 мала теж 100 мм, але вже під малими кутами нахилу, що на середніх дистанціях впевнено пробивалася гарматою Тигра 1 [2, с. 7-8].

Тепер варто перейти до бойового застосування Тигра 1. Тигр вперше з'явився на полі бою в Північній Африці у 1942 році і справив неабияке враження на англійців. На перших порах Тигр дійсно переважав радянські танки за товщиною бронезахисту та потужністю головного озброєння. І на деякий час надії німців дійсно виправдовувалися – Тигр не залишав шансів радянському Т-34, просто зминаючи оборону радянської армії. Але з появою Т-34-85 ситуація дещо змінилася – тепер нова модифікація Т-34 на середніх дистанціях могла пробити Тигр в лобову проекцію. А поява важкого танка ІС-2 остаточно поставила крапку в перевазі Тигра на полі бою [3, с. 2]. Незважаючи на те, що перше бойове застосування Тигра було невдалим, вперше Тигр вступив у бій біля станції Мга наприкінці літа в 1942 році, щоб потім бути застосованим в Сталінградській битві. На болотистому ґрунті у перших Тигрів зламалися ходові частини та загоралися двигуни. Але по справжньому Тигр проявив себе під час Курської битви влітку 1943 року. В Курській битві було задіяно понад 2500 німецьких танків та понад 5000 радянських танків. І тоді Тигр проявив себе, завдавши радянським військам значних втрат. Також Тигри задіяли під час Прохорівської битви. Під час Курської битви німці задіяли більше 100 танків Тигр. Курська

битва була спробою Гітлера переломити хід війни на свою користь, але невдало. Незважаючи на програш на Курській дузі, нові танки німців себе добре зарекомендували, завдавши радянській армії важких втрат [4, с. 64-79]. Тигри воювали на західному фронті проти американців, яким завдали ще більших втрат. Якщо в радянській армії були танки та САУ, здатні вразити Тигр, то у американців такі засоби з'явилися лише у 1944 році, та й то це були САУ M10, M18 Helcat та M36. З танків США, здатних вразити Тигр були Шермани з довгими гарматами. У британців вразити Тигр міг лише Sherman Firefly, які мали потужну 76-мм гармату. З важких танків, здатних вразити Тигр, були лише американські важкі штурмові M4A3E2 Sherman Jumbo, яких було випущено 250 танків, на 100 з яких встановили довгоствольні гармати.

На зміну Тигру 1 прийшов Королівський тигр. Цей танк було випущено 489 одиниць, не рахуючи при цьому 3 прототипи. Цей танк, як і було задумано, міг знищити будь-який танк Антигітлерівської коаліції. Не в останню чергу це було можливим завдяки 88-мм гарматі KwK-43, яка була найпотужнішою гарматою Другої світової. Її бронебійний снаряд Panzergranate 39 мав початкову швидкість польоту 1000 м/с і міг пробити бронелист товщиною 240 мм. Це було найбільше бронепробиття, яке мала будь-яка з гармат Другої Світової. Не в останню чергу таке бронепробиття досягалося завдяки довжині гармати – її довжина складала більше 6 метрів. Щоправда, швидкість польоту снаряду була не найбільшою – у 1945 році японці випробували на полігоні 105-мм гармату Тип 1, яка розганяла бронебійний снаряд до швидкості 1100 м/с. Бронювання Королівського Тигра теж було доволі серйозним. Лобова бронеплита корпусу Королівського Тигра мала товщину 150 мм і маючи кут нахилу у 50 градусів, перетворювалася у 230-240 мм бронезахисту. Таку броню було неможливо пробити жодною з гармат Другої світової війни. Бортова та кормова броня мали товщину у 80 мм, причому кормова броня мала невеликий кут нахилу, що давало певний захист від гармат малого та середнього калібрів. Щодо башти, то у Королівського тигра було дві

різні башти – на перших 50 серійних танках було башта Порше, яка мала лобову броню в 100 мм, а бортова та кормова складали по 80 мм. Башта була обтічної форми. Також командирська башта виступала за бортову броню башти. Лобова броня була великим мінусом цієї башти – 100 мм броні під прямим кутом у 1944 році вже не виглядала серйозним захистом. Потім вже пішла башта від фірми Хеншель. Тут бронезахист лобової частини був дійсно серйозним – 185 мм. Башта мала кормовий відсік для снарядів. Цей відсік ще й урівноважував башту, адже гармата була дуже важкою та мала величезну довжину. Самі снаряди було розташовано так, щоб вони були якомога ближче до казенної частини гармати і екіпаж міг легко зарядити гармату. Це логічне, адже 88-мм снаряд, який мав майже метрову довжину, важив 23 кг. Також снаряди були розташовані в нішах по боках корпусу та на дні бойового відділення. Але разом з тим Королівський тигр мав недоліки – двигун був слабкий для 70-тонного танка, тому часто перегрівався. Ходова частина теж дуже часто ламалася через вагу машини. Тим не менш, під управлінням навченого екіпажу Тигр 2 був дуже небезпечним танком для танків країн Антигітлерівської коаліції. Навіть був проект танка з 105-мм гарматою, але далі креслень проект не просунувся [5, с. 4-8,12-13].

Королівський тигр, який створювали для оборони і для наступу, ідеально себе проявив у боях. Перше бойове застосування Тигра-2 було в Нормандії в 1944 році. Союзники відразу зрозуміли, що їм нічого протиставити Королівському тигру. Шермани, які були основою бронетанкових військ США та її союзників, були безсилі проти Тигра 2. Навіть САУ М36, які мали 90-мм гармату, теж не могли пробити броню Тигра 2. Єдиним танком, який міг хоч якось пробити броню Тигра 2, був англійський «Шерман Файрфлай» оснащений 76,2 мм гарматою QF-17 Pounder. Ця гармата, яка могла вести вогонь бронебійними підкаліберними снарядами з піддоном, що відокремлювався, могла пробити Тигр 2 в стик лобових бронелистів та в лобову броню башти. Але ці танки були рідкістю. Тому американці та англійці для боротьби з Королівським тигром

використовували бомбардувальники та штурмовики-винищувачі, такі як «Тайфун» чи «Мустанг». Тигр 2 воював і під час наступу німців в Арденах взимку 1944-45 років. Але там Королівський тигр не дуже годився, оскільки на вузьких дорогах серед гір та лісів було важко маневрувати та пересуватися, а м'якому ґрунті вони застрягали. Особливо активно їх застосовували під час битви за Бастонь 19 грудня 1944 – 17 січня 1945 року.

Воювали Тигри 2 і на Східному фронті. Найбільше застосовували Тигрів 2 під час наступу біля озера Балатон в березні 1945 року. Тамтешній ландшафт більше підходив для 70 тонного танка. Спочатку наступ йшов успішно, але потім захлинувся, адже зіткнувся з потужною обороною радянських військ. Варто звернути увагу на те, що в боях на міських вулицях Тигр 2 себе добре проявив, про що може свідчити оборона Берліну під час Берлінської наступальної операції з 16 квітня по 2 травня 1945 року. Тоді Королівські Тигри, що воювали на вулицях столиці Рейху, знищили чимало танків, особливо Т-34-85 та ІС-2 Червоної армії.

Друга світова війна показала, що для прориву оборони потрібна товста броня, яку мали лише важкі танки. У Вермахті це добре зрозуміли, тому у 1942 році було створено танк Тигр 1, а в 1944 – Королівський тигр. Причини їх появи були цілком очевидні – німцям потрібен був танк, який би мав непробивну броню та гармату, яка могла б знищити будь-який танк супротивника. І німці отримали такий танк. Спочатку це був Тигр 1, який спочатку дійсно виправдовував своє призначення. Але у відповідь танки та артилерія Антигітлерівської коаліції та СРСР збільшила пробивну здатність броні. І тоді на заміну Тигру 1 прийшов Королівський тигр. Цей танк вже дійсно був непробивний спереду та мав гармату, проти якої не було танків, який міг би витримати її постріл. Ця гармата мала вже надлишкову потужність. Тигр 1 у 1943-44 роках дуже часто впливав на хід бойових подій і приймав головний удар на себе. Це була зброя як наступу та оборони, адже тактико технічні характеристики це дозволяли. Королівський Тигр вже більше підходив для оборони – товста лобова броня та потужне озброєння

дозволяли стримувати хвилі ворожих танків та знищувати їх. Для наступу він годився не так добре – адже велика вага в 70 тон давалася взнаки і двигун часто виходив з ладу. Королівський тигр був створений як зброя, яка мала перевернути хід війни на користь німців. Але не судилося. Незважаючи на недоліки, які були у Тигрів, як і у будь-якого танка, Тигри були дійсно вагомим аргументом на полі бою, з яким усім потрібно було рахуватися. Це і дозволяє у висновку стверджувати, що німецькі важкі танки були одними з найсильніших танків часів Другої світової війни, адже вони не лише впливали на хід бойових дій, але й вплинули на світове танкобудівництво як під час війни, так вже й після неї.

Література

1. Мощанский И. Б. Тяжелый танк Тигр I. М.: Экспринт, 2002. 88 с.
2. Ясінська Я. М Танкові війська фашистської Німеччини та Радянського Союзу 1939-1945 років: порівняльний аналіз. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ 2021 р. 84 с. URI : <http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/17564/1/Ясінська%20Я.%20Диплома%20робота.%202021%20р..pdf>
3. Беяк В. Ю. Німецькі танки на Східному фронті. Тези Всеукраїнської науково-практичної on-line конференції аспірантів, молодих учених та студентів, присвяченої Дню науки. Т.2. Державний університет «Житомирська політехніка». URI : <http://eztuir.ztu.edu.ua/123456789/4173>
4. Шмелев И. П. «Танк Тигр». Серия «Знаменитая бронетехника». М.: Издательство АСТ «Астрель», 2001. 127 с.
5. Panzerkampfwagen VI Королевский тигр. История создания и применения. Историко-техническая серия «Panzer History». Вып 5. Москва : Издательство «Восточный фронт», 1995. 30 с.
6. Барятинский М. Б. «Королевский тигр». «Чудо-оружие» Гитлера. М.: Яуза, 2008. 96 с.

Інформація про авторів

Атмажов Олег Юрійович	Здобувач 1 року навчання другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Історія) Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Науковий керівник – д. філос. н., професор Добролюбська Ю. А.
Бессонов Ростислав Олександрович	Здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти кафедри всесвітньої історії та методики її навчання Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Науковий керівник – к. іст. н., доцент Ковальський С. В.
Варкан Надія Сергіївна	Здобувач 4 року навчання першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Історія) Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Науковий керівник – д. філос. н., професор Окорокова В. В.
Вербицький Микита Олександрович	Здобувач 1 року навчання другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Історія) Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Науковий керівник – д. філос. н., професор Окорокова В. В.
Добролюбська Юлія Андріївна	Доктор філософських наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії та методики її навчання Державного закладу

	«Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
Жимолостнова Вероніка Вікторівна	Здобувач 1 року навчання другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Історія) Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Науковий керівник – д. філос. н., професор Добролюбська Ю. А.
Ковальський Станіслав Валентинович	Кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри всесвітньої історії та методики її навчання Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
Курик Назар Сергійович	Здобувач 1 року навчання другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Історія) Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Науковий керівник – к. іст. н., доцент Ковальський С. В.
Малога Олексій Андрійович	Здобувач 4 року навчання першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Історія) Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Науковий керівник – к. іст. н., доцент Ковальський С. В.

**Маціборко
Євгеній
Олександрович**

Здобувач 4 року навчання першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Історія) Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Науковий керівник – д. філос. н., професор Добролюбська Ю. А.

**Набока
Олександр
Вікторович**

Доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та археології Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

**Окорокова
Віра
Вікторівна**

Доктор філософських наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії та методики її навчання Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

**Половенко
Наталія
Андріївна**

Здобувач 4 року навчання першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Історія) Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Науковий керівник – д. філос. н., професор Окорокова В. В.

**Рибак
Олександр
Володимирович**

Здобувач 1 року навчання другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Історія) Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Науковий керівник – к. іст. н., доцент Ковальський С. В.

**Руденко
Анастасія
Олександрівна**

Здобувач 1 року навчання другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Історія) Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Науковий керівник – д. філос. н., професор Окорокова В. В.

**Сотніченко
Олександр
Валерійович**

Здобувач 1 року навчання другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Історія) Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Науковий керівник – к. іст. н., доцент Ковальський С. В.

**Ткаченко
Володимир
Валерійович**

Здобувач 4 року навчання першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Історія) Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Науковий керівник – д. філос. н., професор Окорокова В. В.

**Черкащенко
Олег
Олегович**

Здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти кафедри історії та археології Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Науковий керівник – д. іст. н., професор Набока О. В.

**Яворська
Тетяна
Володимирівна**

Здобувач 4 року навчання першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Історія) Державного закладу «Південноукраїнський

**Янак
Дмитро
Дмитрович**

національний педагогічний університет імені К.
Д. Ушинського».

Науковий керівник – д. філос. н., професор
Окорокова В. В.

Здобувач 1 року навчання другого
(магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 014 Середня освіта (Історія)
Державного закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний університет імені К.
Д. Ушинського».

Науковий керівник – д. філос. н., професор
Добролюбська Ю. А.

Наукове видання

**«ІСТОРИЧНА НАУКА В УМОВАХ ВІЙНИ ОЧИМА ЗДОБУВАЧІВ
ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА МОЛОДИХ УЧЕНИХ»**

Збірник матеріалів

Всеукраїнської наукової конференції
здобувачів вищої освіти і молодих учених

м. Одеса, 25 квітня 2025 р.